

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
“Харківський авіаційний інститут”

О. Л. Заверющенко

УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ
Навчальний посібник
для слухачів системи підвищення кваліфікації

Харків «ХАІ» 2019

УДК 4 У:651.5 (075.8)
3-13

Рецензенти: канд. філол. наук, доц. М. І. Філон,
канд. філол. наук, доц. І. В. Волкова

Заверющенко, О. Л.

3-13 Українська мова за професійним спрямуванням [Текст] : навч. посіб.
/ О. Л. Заверющенко. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т
«Харків. авіац. ін-т», 2019. – 56 с.

ISBN 978-966-662-682-3

Подано теоретичний і практичний матеріал, покликаний допомогти слухачам системи підвищення кваліфікації одержати знання з курсу української мови за професійним спрямуванням, а також набути практичних навичок досконалого усного й писемного мовлення.

Для слухачів системи підвищення кваліфікації. Може бути корисним студентам стаціонарної та заочної форм навчання всіх спеціальностей закладів вищої освіти, учителям і учням середніх шкіл.

Бібліогр.: 23 назви

УДК 4 У:651.5(075.8)

ISBN 978-966-662-682-3

© Заверющенко О. Л., 2019
© Національний аерокосмічний
університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2019

**ТЕМА 1. МОВА ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ. ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ МОВИ.
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ТА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
МОВНА НОРМА**

Мова як суспільне явище. Основні функції мови

Мова – складне суспільне явище, що є найважливішим засобом людського спілкування й об'єднання людей у соціум, самоідентифікації та вираження ментальності нації (етносу), формування й розвитку думки, реалізації духовної культури народу. Мова – неоціненний скарб народу, його коріння й місток у майбутнє.

Мова – суспільне явище. Вона виникла в суспільстві, обслуговує суспільство, є однією з найважливіших ознак суспільства й поза суспільством існувати не може. Оскільки мова не лише обслуговує сферу духовної культури, але й пов'язана з виробництвом, із соціальними відносинами, вона є елементом соціальної сфери. Мова перебуває в тісному зв'язку із суспільством. Цей зв'язок є обоюстороннім. З одного боку, мова виникає та розвивається в суспільстві, з іншого, – без мови не було б суспільства.

Основний критерій професійної підготовки – знання свого фаху, рівень опанування професійною термінологією. Знання мови професії підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в складній професійній ситуації та в контактах із представниками своєї професії. Оскільки мова виражає думку, є засобом пізнання й діяльності, то правильного професійного спілкування людина вчиться все своє життя.

Основними функціями мови є такі:

1. *Комунікативна функція.* Мова – найважливіший засіб спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві (у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя людства).

2. *Експресивна функція* мови полягає в тому, що за допомогою мови мовець виражає свій внутрішній світ.

3. *Пізнавальна функція.* Мова є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу. Людина не лише здобуває індивідуальний досвід і знання, а й використовує весь набуток своїх попередників та сучасників, тобто суспільний досвід.

4. *Функція формування та формулювання думки.* Формуючи думку, людина мислить мовними формами.

5. *Естетична функція.* Повідомлення за своєю формою та змістом має задовольняти естетичні почуття адресата.

6. *Імпресивна (апелятивна) функція*. За допомогою мовної діяльності людина здатна вплинути певним чином на інших учасників акту спілкування.

7. *Номінативна (репрезентативна) функція*. Усе пізнане людиною одержує від неї свою назву й тільки так існує у свідомості. Мова позначає об'єкти навколишньої діяльності.

8. *Фатична функція* спрямована на встановлення, підтримання й завершення мовного комунікативного акту.

9. *Емотивна функція* полягає у вираженні ставлення мовця до змісту повідомлення.

Українська мова на сучасному етапі розвитку

Нині у світі за різними даними нараховується кілька тисяч мов. Точно визначити кількість мов неможливо, оскільки відмінність між різними мовами й діалектами однієї мови є умовною. Більшість із них не має своєї писемності та державного статусу, ними послуговується невелика кількість мовців. У наш час виділяють близько 20 мовних сімей, наприклад, індоєвропейська, семіто-хамітська, кавказька, фіно-угорська, тюркська, монгольська, китайсько-тибетська та ін. Індоєвропейська сім'я мов є найчисленнішою. Вона об'єднує 12 груп: індійську, іранську, слов'янську, балтійську, германську, романську, кельтську, грецьку, албанську, вірменську, анатолійську й тохарську.

Українська мова належить до східнослов'янської підгрупи слов'янської гілки індоєвропейської сім'ї мов. Усі слов'янські мови походять від праслов'янської мови, що існувала до VI ст. н. е. У VI – VII ст. відбувається розпад праслов'янської мовної єдності й виділення з неї східно-, західно-, південнослов'янської груп мов.

Як вважає відомий український мовознавець О. Пономарів, за кількістю людей, котрі спілкуються українською мовою, з-поміж інших мов наша мова перебуває в першій двадцятці мов світу. Дослідники підкреслюють милозвучність і лексичне багатство української мови, найчастіше зіставляючи її з італійською. Загальновизнаній пісенності нашого народу значною мірою сприяють фонетичні особливості української мови. Українська мова є рідною для близько 50 мільйонів людей, що проживають в Україні, Російській Федерації, Білорусі, Польщі, Словаччині, Чехії, Канаді, США, Аргентині, Бразилії, Австралії та інших країнах світу.

Поняття «національна мова» й «державна мова»

Національна мова є історичною категорією, що виникає з появою нації. *Національна мова* – мова соціально-історичної спільноти людей, яка характеризує конкретну націю. Національною мовою українського народу є

українська мова. Українська національна мова має дві форми існування – усну та писемну.

Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, обов'язкова в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики. Відповідно до ст. 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, українська мова є державною мовою в Україні, "держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України".

В однонаціональних державах є відсутньою необхідність юридичного закріплення державної мови. Статус державної мови в багатонаціональних країнах закріплюється законодавчо (конституцією), як правило, за мовою більшості населення. У деяких країнах статус державних надано двом і більше мовам незалежно від чисельності мовних меншин. У країнах, де лише одна мова має статус державної, забороняється дискримінація громадян за мовною ознакою, носії інших мов мають право користуватися ними.

Поняття «літературна мова». Основні ознаки літературної мови. Форми літературної мови

На ґрунті української національної мови формується й розвивається українська літературна мова. Як одна з форм національної мови вона існує поряд з іншими її формами – діалектами (територіальними й соціальними), просторіччям, мовою фольклору. Вагому роль у нормуванні та утвердженні української літературної мови відіграла творчість Т. Шевченка, якого вважають основоположником сучасної української літературної мови. Писемний варіант української літературної мови створено на основі кирилиці.

Літературна мова – це унормована, регламентована, відшліфована форма існування загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Її вважають найвищою формою існування мови. Літературна мова характеризується такими ознаками: унормованістю; уніфікованістю (стандартністю); наддіалектністю; полівалентністю (розвиненою системою стилів); обробленістю; упорядкованістю.

Найістотнішою ознакою літературної мови є її унормованість, тобто наявність усталених мовних норм – найбільш поширених, уніфікованих зразків репрезентації мовної системи. Наддіалектність полягає в тому, що літературна мова, на відміну від територіальних діалектів, функціонує без будь-яких обмежень на всій території України. Наддіалектність

літературної мови допускає її регіональне варіювання. Розрізняють три основні територіальні діалекти української мови: північний, південно-західний і південно-східний. Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного діалекту, увібравши в себе окремі риси південно-західного й північного діалектів. Літературна мова охоплює всі сфери комунікативної практики суспільства. Вона характеризується розгалуженою системою стильових різновидів, що взаємодіють і сприяють розвитку мовновиражальних засобів. Обробленість передбачає певний відбір мовних засобів із загальномовного інвентаря на основі якісних критеріїв. Упорядкованість означає існування мовних засобів у певних системних стосунках.

Літературна мова реалізується в усній і писемній формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні, їм властиві основні загальномовні норми, проте кожна з них має й свої особливості, що пояснюється специфікою функціонування літературної мови в кожній із форм. Писемна форма літературної мови функціонує у сфері державної, політичної, господарської, наукової та культурної діяльності. Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничо-професійні потреби суспільства.

Поняття «мовна норма». Види мовних норм

Унормованість літературної мови передбачає наявність у ній чітких, обов'язкових правил вимови звуків, наголошування, уживання слів, творення та використання граматичних форм, синтаксичних конструкцій тощо. В українській літературній мові виробилися стабільні мовні норми, які встановлюють найтипівіше й найхарактерніше в мовному вжитку. *Мовна норма* – це сукупність правил реалізації мовної системи, прийнятих на певному етапі розвитку суспільства як взірець. Існують різні підходи до класифікації мовних норм. Одна з найбільш відомих класифікацій – класифікація за мовними системами.

1. Орфоепічні норми – це сукупність правил вимови голосних, приголосних звуків та звукосполучень у потоці мовлення. Наприклад, відсутність оглушення кінцевих дзвінких приголосних основи: *гриб, зуб, дуб*.

2. Акцентуаційні норми передбачають дотримання правил наголошування слів. Ідеться, звичайно, про виділення складу в слові та слова в реченні чи фразі. Наголос – це неодмінний елемент інтонації української мови, який сприяє розрізненню значення слів чи їхніх форм, допомагає виділити в реченні важливе за змістом слово, наприклад, слова *фартух, кишка, фольга* мають перший склад наголошений.

3. Орфографічні норми – це єдині загальноприйняті правила передачі звукової мови на письмі, а саме: написання слів та їхніх частин, уживання

великої літери, написання слів разом, окремо й через дефіс, правила переносу слів із рядка в рядок. Наприклад, пишемо літеру *и*, а не *і* в словах *стипендія, директор*.

4. Пунктуаційні норми – це система правил уживання розділових знаків у реченні, тексті. Наприклад, порушено пунктуаційні норми в реченні *Готуючися до заняття з математики слід було розв'язати задачу*.

5. Лексичні норми регламентують використання слів відповідно до їхнього лексичного значення та не допускають уживання жаргонних, діалектних, просторічних слів у літературному мовленні. Наприклад, не слід сплутувати значення слів *адрес* (письмове вітання кого-небудь з нагоди відзначення видатної події в його житті) та *адреса* (місце проживання чи перебування кого-небудь або місцезнаходження чого-небудь).

6. Граматичні норми стосуються правил творення та вживання форм слів, а також поєднання слів у словосполучення та речення. Наприклад, близькі за значенням дієслова *оволодіти* та *опанувати* виявляють різні синтаксичні особливості – *оволодіти* (ким? чим?) *мовою*, а *опанувати* (кого? що?) *мову*.

7. Стилiстичні норми регламентують доцільність використання мовних засобів у конкретних стилях мови. Добір мовних елементів відповідає потребам сфер комунікації, меті й завданням висловлювання. Наприклад, нормою офіційно-ділового стилю є вживання книжних слів, канцелярської лексики, усталених мовних зворотів (*згідно зі статтею закону, набувати чинності*).

Питання для самоперевірки

1. Чому мову вважають суспільним явищем?
2. Назвіть функції мови.
3. Що називають національною, державною мовою? Чи можуть збігатися ці поняття?
4. Дайте визначення понять «літературна мова», «літературна норма».
5. Назвіть види літературних норм. Наведіть приклади.

ТЕМА 2. СТИЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ЗАГАЛЬНІ ПОЗАМОВНІ ТА ВЛАСНЕ МОВНІ ОЗНАКИ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Поняття «мовний стиль». Функціональні стилі сучасної української літературної мови

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлюють зміст, мета й ситуація мовлення. Високорозвинута сучасна українська літературна мова має розгалужену систему стилів, серед яких виділяють 5

функціональних стилів: розмовний, художній, науковий, публіцистичний, офіційно-діловий. Крім того, називають епістолярний та конфесійний мовні стилі.

Розмовний стиль

Сфера використання – усне повсякденне спілкування в побуті, у сім'ї, на виробництві.

Основне призначення – бути засобом впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, оцінками, почуттями.

Основні мовні засоби:

- емоційно-експресивна лексика (метафори, порівняння та ін.);
- суфікси суб'єктивної оцінки (зменшено-пестливого забарвлення або пейоративні);
- прості, переважно короткі речення (неповні, обірвані, односкладні);
- фразеологізми, фольклоризми, діалектизми, просторічна лексика, скорочені слова, вигукі тощо).

Художній стиль

Сфера використання – творча діяльність, різні види мистецтва, культура й освіта.

Основні мовні засоби:

- різні шари лексики, у т. ч. емоційно-експресивна лексика;
- синоніми, антоніми, фразеологізми;
- авторські слова, вирази;
- уведення до творів зі стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів, навіть жаргонізмів;
- різноманітні типи речень.

Публіцистичний стиль

Сфера використання – громадсько-політична, суспільно-виробнича, культурно-освітня діяльність, навчання.

Основне призначення – пропаганда певних думок, переконань, ідей, теорій та активна агітація за втілення їх у повсякдення.

Основні мовні засоби:

- синтез елементів наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів;
- лексика, насичена суспільно-політичними та соціально-економічними термінами, закликами, гаслами;
- багатозначна образна лексика, емоційно-оцінні слова;
- іншомовні суфікси;
- різні типи питальних, окличних та спонукальних речень, зворотний порядок слів, складні речення ускладненого типу.

Підстилі: стиль засобів масової інформації, художньо-публіцистичний, науково-публіцистичний.

Офіційно-діловий стиль

Сфера використання – державне, громадське, економічне й політичне життя.

Основне призначення – регулювання ділових стосунків у державно-політичному, громадському й економічному житті. Це стиль ділових паперів – законів, договорів, розпоряджень, постанов, заяв, резолюцій, протоколів, актів, наказів, анкет тощо. Має дві форми – усну й писемну.

Основні мовні засоби:

- наявність реквізитів, що мають певну черговість;
- точність, послідовність і лаконічність викладу фактів, гранична чіткість у висловленні;
- наявність усталених мовних зворотів на зразок *на порядку денному, ужити заходів*;
- певна стандартизація початків і закінчень документів;
- нейтральна лексика;
- чіткий поділ тексту документа на параграфи, пункти, підпункти;
- словосполучення з дієсловами у формі теперішнього часу зі значенням позачасовості, постійності дії: *рішення надсилається*;
- безособові й наказові форми дієслів, інфінітив: *Створено комісію. Палити заборонено*;
- переважно прості поширені речення.

Підстили: законодавчий, адміністративно-канцелярський, дипломатичний.

Науковий стиль української мови (сфера його вживання, призначення, загальні позамовні та мовні особливості)

Науковий стиль функціонує в галузі науки, техніки й освіти. Саме за його допомогою науковці повідомляють про результати своїх досліджень, описують теорії, обґрунтовують гіпотези, пояснюють явища, систематизують і класифікують знання про світ.

Сфера використання – наукова діяльність, освіта.

Основне призначення – обґрунтування гіпотез, доведення істинності теорій, класифікація й систематизація знань, роз'яснення явищ.

Загальні позамовні ознаки наукового стилю:

- чітка визначеність предмета думки;
- логічна послідовність і об'єктивність;
- смислова точність, ясність (суть полягає в правильному й недвозначному поясненні фактів і явищ дійсності та їхньої взаємодії);
- лаконічність (уміння уникати непотрібних повторів, надмірної деталізації);
- завершеність та повнота висловлювання;
- відсутність образності, емоційності.

Власне мовні особливості наукового стилю:

- широке використання наукових термінів і наукової фразеології: *гіпотенуза, програмування, вексель, сузір'я Волосся Вероніки*;
- наявність абстрактної лексики: *збирання, експеримент, демократизм*;
- безособовість: *Було проведено понад 40 дослідів*;
- форма монологу,
- складні речення, часто з підрядним зв'язком: *Доведено, що осьова деформація має місце за одночасного виконання трьох умов*;
- відсутність образності, слів у переносному значенні, авторської індивідуальної манери;
- умовні знаки та символи, схеми, таблиці, графіки, діаграми, карти.

Підстилі: власне науковий (жанри – монографія, стаття, доповідь, тези тощо), науково-популярний (виклад наукових даних для нефахівців – книги, статті в неспеціальних журналах), науково-навчальний (підручники, лекції та ін.).

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «мовний стиль».
2. Назвіть функціональні стилі сучасної української мови.
3. Сформулюйте основні мовні засоби кожного функціонального стилю.
4. Означте сферу вживання, призначення, загальні позамовні та мовні особливості, підстилі наукового стилю.

Завдання для самостійної роботи

1. Напишіть спільні та відмінні риси наукового й офіційно-ділового стилів.
2. Підберіть текст наукового стилю Вашого професійного спрямування, знайдіть у ньому мовні особливості наукового стилю.

ТЕМА 3. ВИДИ ОПРАЦЮВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

План – 1) короткий перелік проблем, досліджуваних у науково-технічному тексті; 2) визначення порядку розміщення частин для подальшого викладення певної інформації. Формулювання пунктів плану має бути коротким і чітким, послідовність пунктів повинна відбивати логіку досліджуваного тексту. План укладають на основі актуального членування тексту на мікротеми.

За структурою план може бути простим (якщо в ньому зазначено лише основні питання, у пунктах простого плану перелічують основні мікротеми тексту) і складним (пункти складного плану розбивають на підпункти). У науково-технічній сфері застосовують передусім номінативний (називний) план, що складається з називних речень, у яких головний член (підмет) виражений іменником або субстантивованою частиною мови (прикметником, дієприкметником) тільки у формі називного відмінка.

Тези – у науково-технічній галузі це коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, статті тощо.

Відповідно до мети тези використовують для виділення основної інформації в тому чи іншому джерелі (наприклад, підручнику, монографії, статті) під час читання, реферування. Їхнє призначення – створити модель змісту тексту, яку можна було б осмислювати далі, а обсяг тез відповідає кількості інформаційних центрів тексту, зазвичай їх складають мовою автора (так звані вторинні тези). Крім того, тези можуть бути елементами майбутньої наукової розвідки або стислої форми презентації результатів наукових досліджень під час виступу на науковій конференції (так звані оригінальні тези).

Конспект (від лат. conspectus – огляд) – стислий запис основного змісту лекції, статті, книги тощо. Він складається з плану й тез, доповнених фактичним матеріалом, що в сукупності є коротким письмовим викладом змісту книжки, статті, лекції тощо. Конспект – особливий вид тексту, який створений у результаті аналітико-синтетичного оброблення інформації першоджерела, тобто скорочений запис певної інформації, що дозволяє його авторові одразу або через деякий час із необхідною повнотою відновити інформацію.

У конспекті перш за все мають бути зафіксовані ті інформаційні центри, які мають найбільше смислове навантаження. Вибір ключових моментів залежить від мети та завдань конспектування, власних знань у цій галузі, особистих зацікавлень, можливостей пам'яті тощо. Існують три види конспекту: текстуальний (основний зміст передають словами й реченнями з тексту), вільний (основний зміст передають довільно), комбінований (комбінують зазначені види конспекту).

Реферат – це 1) документ, результат аналітично-синтетичного опрацювання інформації; 2) вид письмового повідомлення, короткий виклад головних думок, поєднаних однією темою, їх систематизація, узагальнення й оцінка. Реферати бувають інформативні (реферати-конспекти), індикативні (реферати-резюме), монографічні (за одним науковим джерелом) та оглядові (за кількома науковими джерелами).

Структура реферату

1. Титульна сторінка (назва міністерства, якому підпорядковано установу; назва закладу; назва кафедри, на якій виконано роботу; назва дисципліни; тема реферату; назва виду документа (реферат); посада (студент) і номер групи, у якій навчається автор; прізвище, ім'я, по батькові автора; місто й рік написання).

2. План.

3. Текст, який складається зі вступу, основної частини, висновків.

4. Список використаної літератури.

Курсова робота – самостійна робота дослідницького характеру, спрямована на вивчення конкретної проблеми.

Основні вимоги до написання курсової роботи:

- обсяг – 25-30 стор.;

- чітка структура;
- оформлення, що відповідає естетичним і мовним нормам.

Структура курсової роботи:

1. Титульна сторінка.
2. План (заголовок дають словом «зміст» великими літерами).
3. Список умовних позначень (за необхідності).
4. Вступ (заголовок подають великими літерами). У вступі обґрунтовують актуальність теми, подають мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, наукове й практичне значення отриманих результатів, структуру дослідження.
5. Основна частина, яку поділяють на теоретичний і практичний розділи. *Теоретичний розділ* містить аналіз опрацьованої наукової літератури відповідно до завдань дослідження; певні авторські висновки з визначенням перспектив подальших дослідницьких пошуків. *Практичний розділ* містить опис виконаного дослідницького завдання та розроблення навчально-методичних і досліджуваних матеріалів.
6. Висновки (заголовок подають великими літерами).
7. Додатки (за потреби). Заголовок подають великими літерами.
8. Список використаних джерел (заголовок подають великими літерами): на всі наукові джерела, що наведено в бібліографії, слід давати посилання в тексті курсової роботи. Список має містити 15 – 25 джерел, переважно останніх років.

Дипломна робота – самостійне оригінальне наукове дослідження студента з актуальних проблем фаху.

Основні вимоги до написання дипломної роботи

1. Випускна (кваліфікаційна) робота має містити такі складові:
 - титульний аркуш (пояснювальна записка до дипломної роботи);
 - завдання;
 - анотацію (заголовок подають великими літерами);
 - зміст (заголовок подають великими літерами);
 - список умовних позначень (за необхідності) (заголовок подають великими літерами);
 - вступ (заголовок подають великими літерами);
 - розділи основної частини (заголовки подають великими літерами);
 - висновки (заголовок подають великими літерами);
 - список використаних джерел (заголовок подають великими літерами);
 - додатки (таблиці, схеми, показники) (заголовки подають великими літерами).
2. Рекомендований обсяг пояснювальної записки до дипломного проекту (роботи) освітньо-кваліфікаційного рівня:
 - «магістр»/«спеціаліст» – 100 – 120 стор.;

- «бакалавр» – 80 – 90 стор.

3. Список використаних джерел – 40 – 50 (для випускної роботи) і 55 – 65 (для кваліфікаційної роботи) джерел з обов'язковим посиланням на них у тексті.

4. У вступі обґрунтовують вибір теми, її актуальність; визначають об'єкт, предмет, мету й завдання, методи дослідження; його наукову новизну та теоретичну й практичну значущість одержаних результатів; описують структуру дипломної роботи.

5. В основній частині необхідно розкрити зміст дослідницької проблеми з урахуванням нових наукових підходів.

6. Дипломна робота має містити чітко сформульовані висновки, у яких подають основні результати дослідницької діяльності студента, рекомендації щодо їх практичного використання.

7. Дипломну роботу оцінює рецензент. Керівник пише відгук, у якому висловлює думку щодо рекомендації дипломної роботи до захисту.

Анотація (від лат. *annotatio* – зауваження, примітка) – коротка узагальнювальна характеристика книги (чи її частини), статті, рукопису тощо, яка розкриває зміст, структуру та її інші особливості. Це невелика бібліографічна довідка, де стисло характеризують зміст книги, статті через перелік найголовніших у ній питань, оцінюють анований твір.

В анотації слід зазначити тип публікації (стаття, монографія, підручник), її будову, актуальність теми, адресатів і обсяг. Необхідно також відзначити, що нове з'явилося в цьому виданні порівняно з іншими публікаціями на таку саму тему. Подають на звороті титульної сторінки книжки, а також у статтях, видавничих проспектах, журнальних оглядах, бібліографічних покажчиках. Максимальний обсяг анотації – 600 символів.

Реквізити анотації:

1. Прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів).
2. Назва твору.
3. Місце видання, видавництво, рік видання.
4. Обсяг (загальна кількість сторінок, іноді – рисунків, таблиць).
5. Код за Міжнародним класифікатором книг ISBN (за потреби).
6. Стислий зміст (основні положення, викладені в тексті).
7. Висновки.
8. Призначення для читачів.

Окремим видом анотації можна вважати анотацію до наукової статті. Це один з видів скороченої форми подання наукового тексту. Її призначення – привернути увагу читача, пробудити читацький інтерес викладенням суті дослідження за допомогою мінімальної кількості мовних засобів. Її обсяг повинен становити від 100 до 250 слів.

В анотації такого типу мають бути наведені такі аспекти змісту статті:

- предмет, тема, мета роботи;
- метод або методологія;

- результати роботи;
- висновки.

До анотації можуть додавати ключові слова. Анотацію пишуть кількома мовами (мовою оригіналу та однією – двома іншими мовами).

Автореферат (від грец. autos – сам і лат. referre – доповідати, повідомляти) – короткий виклад змісту наукової праці самим автором. Автореферат має три частини: загальну характеристику наукового дослідження, виклад змісту розділів роботи, висновки.

У першій частині автореферату науковець обґрунтовує актуальність роботи, інформує про предмет й об'єкт дослідження, мету, завдання, наукову новизну, теоретичне значення, практичне застосування, апробацію результатів дослідження та структуру наукової роботи.

У другій частині автор стисло характеризує розділи роботи. У третій частині підсумовують результати дослідження. Наприкінці автореферату зазначають: «Основні положення дослідження викладено в публікаціях». Далі подають назви публікацій в алфавітному порядку.

Закінчується автореферат анотацією (мовою оригіналу та однією – двома іншими мовами). Оптимальний обсяг автореферату – 17 – 20 друкованих сторінок.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть види опрацювання науково-технічної інформації.
2. Схарактеризуйте кожний з видів опрацювання науково-технічної інформації.

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть план, тези, конспект тексту наукового стилю Вашого професійного спрямування.
2. Ознайомтеся з анотацією наукової статті та авторефератом Вашого професійного спрямування.
3. Напишіть власну анотацію до наукової статті.

ТЕМА 4. МОВА Й МОВЛЕННЯ.

ПОНЯТТЯ «УСНЕ ПРОФЕСІЙНЕ МОВЛЕННЯ».

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УСНОГО ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ

Мова й мовлення

Мова в її конкретному виявленні як засіб спілкування називається мовленням. Мовлення існує в усній і писемній формах (різновидах). *Усне мовлення* – це звукове мовлення, яке широко використовує позамовні засоби спілкування: жести, міміку та ін., що надають висловлюванню відтінок переконливості й емоційності. За допомогою усного мовлення спілкування й обмін думками відбуваються безпосередньо. В усному

мовленні вживається побутова й діалектна лексика, слова розмовно-просторічного характеру, своєрідні фразеологізми.

Синтаксична будова усного мовлення характеризується тим, що в ньому здебільшого вживають прості речення, часто неповні. У складних реченнях переважає сурядність. Рідко вживають дієприкметникові й дієприслівникові звороти. Речення усного мовлення часто виходять за межі звичайних синтаксичних конструкцій. За характером спілкування усне мовлення діалогічне. Звичайна сфера застосування усного мовлення – бесіда, розмова.

Писемне мовлення – це мовлення, зафіксоване на письмі відповідними графічними знаками. Усна та писемна форми мовлення мають свою специфіку в дотриманні норм літературної мови. Так, усне мовлення відрізняється від писемного наявністю:

- спонтанності;
- інтонації, від якої залежить зміст вислову;
- повторів, які використовують з різною метою;
- варіативності вислову.

Крім того, усне мовлення є первинним щодо писемного. Головна складність в опануванні усного мовлення полягає в необхідності визначати інтуїтивно, на слух доцільність чи недоцільність того чи іншого слова, звороту, інтонації, манери висловлювання в кожному конкретному випадку. У межах усного мовлення розрізняють звичайно літературне розмовне мовлення й розмовно-фамільярне мовлення, у якому зустрічається найбільше відступів від норм.

Усне професійне мовлення, вимоги до нього

Усне професійне мовлення – це така форма використання (реалізації) мови в процесі професійної діяльності, яка виражається за допомогою звуків, становить собою процес говоріння.

Основні вимоги до усного професійного мовлення:

- правильність – дотримання усіх мовних норм;
- точність – правильний вибір слова, добре знання відтінків значень слів-синонімів, доречне вживання фразеологізмів, чіткість синтаксично-сміслових зв'язків між членами речення;
- логічність – послідовне мовлення, у якому є внутрішня закономірність, яка відповідає законам логіки;
- змістовність – глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з різнобічною інформацією з теми;
- доречність – такий добір мовних засобів, який відповідає змістові, характерові, меті повідомлення, урахування ситуації мовлення;

- багатство – великий обсяг активного словника, різноманітність уживаних морфологічних форм, синтаксичних конструкцій;
- виразність – чіткість вимови, уміння застосовувати виражальні засоби звукового мовлення – логічний наголос, видозміни голосу, темп мовлення, паузи;
- чистота – відсутність слів-паразитів, які заповнюють паузи в мовленні (ну, от, значить, там, як це, чуєш, знаєш, так сказати, типу, розумієш та ін.), суржику.

Питання для самоперевірки

1. Що називається мовленням?
2. Чим відрізняються усне та писемне мовлення?
3. Сформулюйте визначення усного професійного мовлення.
4. Які основні вимоги висувають до усного професійного мовлення?

ТЕМА 5. ВИДИ ТА ЖАНРИ УСНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Публічний виступ є одним із жанрових різновидів мовленнєвої діяльності. Основними видами публічного виступу є такі:

- академічний (наукові доповіді, навчальні лекції, наукові дискусії);
- громадсько-політичний (лекції на громадсько-політичні теми, виступи на засіданнях, звітні доповіді);
- суспільно-побутовий (вітальні промови тощо).

Основними жанрами усного професійного монологічного мовлення є доповідь, лекція, промова, виступ, повідомлення.

Доповідь – це одна з найпоширеніших форм публічного мовлення, вона може бути *науковою, політичною, діловою, звітною*. Наукова доповідь узагальнює наукову інформацію, досягнення, відкриття чи результати наукових досліджень. Її заслуховують на наукових зібраннях – конференціях, семінарах. Наукова доповідь, зроблена на основі критичного огляду й вивчення низки публікацій інших дослідників, називається *рефератом*.

Лекція – це усний публічний виступ, під час якого лектор, взаємодіючи з аудиторією, розкриває систему уявлень про той чи інший предмет, явище, допомагає слухачам осмислити проблему й дійти певного висновку, спонукаючи їх до визначеної практичної діяльності. *Навчальна лекція* – це логічно вивершений, науково обґрунтований і систематизований виклад певного науково-методичного питання, ілюстрований за необхідності засобами наочності та демонстрацією практичних результатів.

Промова – публічний виступ, присвячений злободенній, суспільно значущій темі. Її виголошують на мітингах, масових зборах. Мета може полягати в тому, щоб інформувати, надихнути, переконати, закликати. Види промови: *інформаційна, агітаційна, вітальна*.

Виступ – це короткотривале усне мовлення з приводу одного чи кількох питань (на зборах, нарадах, ділових засіданнях, конференціях, семінарах тощо).

Повідомлення – невелика доповідь на будь-яку тему.

Поняття «наукова доповідь», етапи підготовки до неї та особливості проведення

Наукова доповідь – різновид публічного виступу (доповіді), спосіб репрезентації наукової інформації, результат наукового дослідження. Алгоритм підготовки наукової доповіді можна визначити так: вибір теми – формулювання мети – складання загального плану – збирання матеріалу й опрацювання конспекту – робота над текстом доповіді – репетиція.

Вибір теми передусім зумовлений загальним напрямом дослідження, у межах якого готується доповідь, та колом наукових зацікавлень автора. Назва промови має бути ясною, чіткою, короткою й відображати ідею виступу, містити ключові слова.

Формулювання мети – визначення цільової настанови – те, що саме прагне розкрити автор статті в обраній темі. Потрібно також мати на увазі, що мету виступу слід формулювати не тільки для себе, але й для своїх слухачів. Чітке формулювання полегшує сприйняття ораторської промови, певним чином налаштовує аудиторію.

Складання загального плану. Важливо попередньо визначити, які саме питання передбачається висвітлити в доповіді. Це допоможе зорієнтуватися в розмаїтті джерел та конкретизувати напрямок пошуку необхідної інформації. У процесі вивчення літератури, аналізу підбраного матеріалу план може коригуватися, проте основна його функція – організаційна.

Збирання матеріалу й опрацювання конспекту. Матеріал для доповіді, як правило, добирають з таких джерел:

- офіційні документи;
- наукова література;
- довідкова література;
- художня література;
- статті з газет і журналів;
- результати соціологічних досліджень;
- статистичні дані.

До конспекту слід вносити, перш за все, знайдені визначення понять, якими оперує автор доповіді, судження інших науковців щодо розглядуваної проблеми. Цитати необхідно супроводжувати записом номерів сторінок, аби спростити оформлення посилань.

Робота над текстом доповіді. Структура тексту доповіді може бути схарактеризована так:

1) вступна частина (окреслює проблему, актуальність її дослідження, мету й завдання, гіпотези й методи дослідження);

2) дослідна частина тексту (описує дослідження та його результати);

3) висновки (містять узагальнення результатів дослідження й окреслюють перспективи подальших наукових досліджень в обраному напрямку).

Після написання текст необхідно відредагувати, усунути стилістичні та мовленнєві недоліки, вичитати згідно з орфографічними та пунктуаційними нормами.

Репетиція. Пробне виголошення промови вголос перед дзеркалом допоможе визначити й за потреби скоригувати час звучання промови, «звикнути» до тексту й почасти запам'ятати його, що значно полегшить читання доповіді під час виступу, зменшить психологічне навантаження та поліпшить загальне враження від виголошеного.

Особливості виступу з науковою доповіддю. Заздалегідь необхідно знати:

- 1) тему засідання, конференції, круглого столу, зустрічі тощо;
- 2) склад аудиторії;
- 3) інших доповідачів;
- 4) час і місце засідання, конференції, круглого столу, зустрічі тощо.

Питання для самоперевірки

1. Які існують основні види публічного виступу?
2. Назвіть основні жанри усного професійного монологічного мовлення.
3. Сформулюйте основні етапи підготовки до наукової доповіді.

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте наукову доповідь на тему, яка належить до Вашої професійної галузі, та виступіть з нею перед колегами.
2. Оформіть Вашу наукову доповідь як реферат і подайте на перевірку.

ТЕМА 6. ТЕРМІНИ ТА «ТЕРМІНОЇДИ». НОМЕН

Поняття «термін», основні ознаки терміна

Термін (від лат. *terminus* – кордон, межа, кінець) – це слово або усталене словосполучення, що чітко й однозначно позначає наукове чи спеціальне поняття. Конкретний зміст поняття, визначеного терміном, буде зрозумілим лише завдяки його дефініції – лаконічному логічному визначенню, яке містить значення поняття.

Ознаки терміна:

- а) системність (зв'язок з іншими термінами даної предметної сфери);
- б) наявність дефініції (визначення) в більшості термінів;
- в) моносемічність (однозначність) терміна в межах однієї предметної галузі, однієї наукової дисципліни або сфери професійної діяльності;

г) стилістична нейтральність;

д) відсутність експресії, образності, суб'єктивно-оцінних відтінків.

Терміни поділяють на загальнонаукові (наприклад, *авангард*, *ідея*, *гіпотеза*), міжгалузеві (наприклад, *формула*, *реакція*, *хвиля*), галузеві (наприклад, *знаменник*, *дільник*, *окислювач*), а також вузькогалузеві (наприклад, *енергетичний аудит*, *зйомка з роздільною здатністю*, *аеродинаміка*). Терміни слід уживати лише в тому значенні, яке зафіксовано в словниках останніх видань.

Поняття «номен» і «професіоналізм». Ознаки професіоналізмів і способи їх творення

Номенклатурні одиниці (номенклатура, номени від лат. *nomenclatura* – перелік, список) – це слова, що називають конкретні об'єкти науки або техніки, створюються на основі понять у вузькій професійній діяльності. Номени бувають науковими, технічними тощо. Системи технічних термінів супроводжуються номенами – найменуваннями типів і класів машин і механізмів, серійних марок машин, приладів, верстатів, нерідко з цифровими й літерними позначеннями, що характеризують номер моделі, розмір деталі тощо (наприклад, літак *Ту-134*, танк *Т-34*).

Професіоналізмами (від лат. *professio* – заняття, спеціальність) називають слова, уживання яких обмежене вузькоспецифічними потребами представників певної професії. До професіоналізмів звичайно належать назви знарядь виробництва, назви трудових процесів, різні професійні означення загальнономовних понять тощо. У більшості випадків професіоналізми є неофіційними розмовними заміниками термінів. На відміну від термінів професіоналізми не мають суворого наукового визначення, не становлять цілісної системи, можуть мати експресивне забарвлення.

Якщо терміни – це, як правило, абстрактні поняття, то професіоналізми – конкретні, тому що детально диференціюють ті предмети, дії, якості, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності відповідної професії, наприклад, слова та словосполучення, притаманні мові моряків: *кок* – кухар; *кубрик* – кімната відпочинку екіпажу. Професіоналізми працівників банківсько-фінансової сфери: *зняти касу*, *підбити*, *прикинути баланс*.

Способи творення професіоналізмів такі:

1) уживання слів загальнонародної мови в специфічному значенні, наприклад, *вікно* в мовленні викладачів – не заповнений між лекціями час;

2) зміна наголосу слів, наприклад, *ком'пас* замість нормативного *'компас* (з мовлення моряків);

3) поява фахових назв, пов'язаних з деталями виробничого процесу типу *човник* – деталь швейної машинки (з мовлення швачок);

4) заміна морфологічних норм, наприклад, уживання форми множини замість форми однини речовинних іменників типу *мас'ла* замість *масло* (з технічної сфери).

Питання для самоперевірки

1. Що називають терміном?
2. Назвіть основні ознаки терміна.
3. Сформулюйте групи термінів за структурою.
4. Чим відрізняється терміносистема від термінології?
5. Що відносять до номенів? Назвіть їхні приклади з Вашої професійної сфери.
6. Поясніть, що таке професіоналізми. Які способи їхнього утворення Ви знаєте?

Завдання для самостійної роботи

1. Створіть двомовний тлумачний словник Вашої професійної лексики на 100 термінів. Оформіть його з титульною сторінкою (як для реферату) та списком літератури на окремій сторінці.

ТЕМА 7. ШЛЯХИ ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ. ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ

Запозичення термінів. Поняття «інтернаціоналізм»

Розрізняють такі типи термінів за характером запозичених слів:

1. Повне запозичення (транскрибування або транслітерування), при якому запозичують як значення, так і звучання іншомовного терміна, пристосовуючи його до фонетичних і морфологічних особливостей рідної мови:

- повністю (заміна звуків, не властивих цій мові; перенесення наголосу; підпорядкування системі відмінювання рідної мови), наприклад: слово *асиміляція* від лат. *assimilatio* в українській мові набуло ознак жіночого роду, після *с* за правилом дев'ятки пишемо *и* та змінюємо його як іменник І відміни м'якої групи;

- частково (збереження деяких фонетичних і граматичних особливостей іншої мови), наприклад: деякі іншомовні слова – *радіо*, *пабліситі* тощо – не мають системи відмінювання; деякі зберігають невластиве українській фонетиці зяяння голосних – *поет*, *какао* тощо.

2. Часткове запозичення (калькування) – буквальний, поморфемний переклад елементів іншомовного слова за допомогою свого матеріалу. За калькування переймають лише значення іншомовного слова та його структуру, але не його звучання. Калькування буває:

- повним – це послідовне перекладання всіх елементів іншомовного слова, наприклад, *займенник* – калька лат. *pronomen*, *хмарочос* – калька нім. *Wolkenkratzer* (*Wolke* «хмара», *kratzen* «чесати»);

- частковим – це перекладання не всіх елементів іншомовного слова, наприклад, *телебачення* (англ. *television* із гр. *tele* «далеко» й англ. *vision* «бачення»).

Багато термінів – слова інтернаціональної лексики з грецькими й латинськими коренями. Інтернаціональні терміни – ті, які вживають не менше, ніж у трьох неспоріднених мовах, звучать однаково або приблизно однаково й позначають одне й те саме поняття. Це, зокрема, суспільно-політична та наукова термінологія: *нація, конституція, біологія, декрет, алгебра, мораль, політика* тощо.

Так, наприклад, більшість авіаційних термінів є скомпонованими з міжнародних терміноелементів:

авіа-: *авіабаза, авіабензин, авіабомба, авіагоризонт, авіамістечко, авіадесант, авіазавод, авіаконструктор, авіалінія, авіабудівник, авіаконструктор, авіамоделизм, авіалінія*;

аеро-: *аеровокзал, аеродинаміка, аеродром, аеропорт, аеростат*;

страто- (перша частина складних слів, що відповідає слову стратосфера): *стратонавт* – повітроплавець, який здійснює польоти на стратостаті, *стратодиріжабль, стратостат, стратоплан*;

гідро- (перша частина складних слів, що вказує на їхнє відношення до води): *гідродинаміка, гідроавіація, гідроаероплан (гідроплан, гідролітак)*.

Серед іншомовних лексем наявні запозичення з французької мови:

парашут – пристрій у вигляді великої парасольки, що розкривається в повітрі для стрибка людини з літального апарата, для спуску з нього вантажу або взагалі для гальмування; похідні від нього терміни — *парашутист, парашутизм, парашутик* та ін.;

диріжабль – повітроплавний апарат з корпусом, наповненим газом, легшим від повітря, який має двигун з повітряним гвинтом; керований аеростат.

Представлено також автохтонну авіалексику. До власне українських належать такі терміни: *літак* – апарат із двигуном і нерухомими крилами, пристосований для літання, і похідні від нього (*літакобудування, літаководіння, літако-виліт*); *повітроплавання* – теорія та практика літання на апаратах, наповнених газом, легшим за повітря, та похідні від нього – *повітроплавець, повітроплавство, повітроплавний (повітроплавальний)* та ін.

Можна підібрати автохтонні відповідники 20-х рр. ХХ ст. до запозичених термінів, зокрема: *авіабаза* – *летунська база*; *авіадесант* – *летунський десант*; *авіаносійна (палубна) авіація* – *літаконосійне (палубне) летунство*; *повітроплавання*; *аеродром* – *летовище (летище)*; *аероклуб* – *клуб летунів*. Термін *летовище* активно вживається в сучасній українській мові.

Мова спеціальності «Енергетичний менеджмент» також насичена запозиченими термінами давньогрецького походження: *енергія* –

«діяльність», похідні від цього терміна: *енергетика*, *енергетичний*; *геліоенергетика* (*геліо* – «сонячна»), *гідроенергетика* (*гідро* – «вода»); французького походження: *ресурси* (*енергетичні ресурси*) – «матеріальні засоби»; англійського походження: *аудит* (*енергетичний аудит*) – від латинського «слухання», *менеджмент* (*енергетичний менеджмент*) – «управління».

Гібридні терміни *енергоефективність*, *енергоменеджмент*, *енергоощадні*, *енергозбереження* походять від грецького слова *енергія* та латинського *ефект*, англійського *менеджмент*, українських *ощадний*, *збереження*.

Українські терміни названої галузі також активно функціонують, наприклад: *паливо*, *теплопостачання* (*теплоспоживання*), *теплова мережа*, *тепловий вузол*, *теплова установка*, *тепловикористовувальна установка*, *теплоносій*, *мережний насос*.

Терміни з інтернаціональними суфіксами

У складі українських науково-технічних термінів – назв предметних дій – можна вичленити такі інтернаціональні суфікси: *-аці(я)* [*-ці(я)*, *-і(я)*], *-аж*, *-анс*. Найпродуктивнішим є суфікс *-аці(я)* [*-ці(я)*, *-і(я)*]. Так, наприклад, *абсорбувати* – *абсорбція*, *акумулювати* – *акумуляція*, *генерувати* – *генерація*.

Суфікси *-аж*, *-анс* беруть участь в утворенні окремих запозичених термінів: *барботувати* – *барботаж*, *зондувати* – *зондаж*, *монтувати* – *монтаж*. Деякі терміни із запозиченими суфіксами мають словарні варіанти з українським суфіксом *-нн(я)*: *зондаж* – *зондування*, *монтаж* – *монтування*. Ряд іншомовних термінів з *-анс*, *-аж* у сучасній українській мові не має дієслівних відповідників, наприклад: *тангаж*, *кліваж*, *адмітанс*, *імпеданс* тощо.

Слід застерегти від копіювання російських словотвірних моделей. Українській мові не властивий дієслівний суфікс *-іров*, який надзвичайно поширений у російській мові. Замість нього вживають суфікс *-ува* (*-юва*) в українських дієсловах: рос. *машинизировать* – укр. *машинізувати*, рос. *компьютеризировать* – укр. *комп'ютеризувати*, рос. *бронировать* – укр. *броніювати*.

Питання для самоперевірки

1. Що розуміють під повними та частковими запозиченнями? Наведіть приклади з Вашого професійного мовлення.

2. Дайте визначення інтернаціоналізму та приклади інтернаціоналізмів з Вашої професійної галузі.

Завдання для самостійної роботи

1. Випишіть зі словника 10 термінів Вашого професійного спрямування з інтернаціональними суфіксами.

2. Визначте походження 10 термінів іншомовного походження Вашої професійної сфери.

ТЕМА 8. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОПИСУ ЗАПОЗИЧЕНИХ ТЕРМІНІВ

Подвоєння приголосних

1. У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюємо: *акумуляція, бароко, беладона, белетристика, бравісимо, грип, група, колектив, комісія, лібрето, піанісимо, піцикато, стакато, сума, фін (фіни), фортисимо, шасі, шофер* та ін.

За традицією з подвоєнням пишемо такі загальні назви: *аннали, білль, бонна, брутто, булла, ванна (ванний), вілла, донна, дурра, мадонна, манна (манний), мірра, мотто, мулла, нетто, панна, панно, пенні, тонна* та слово *Аллах*.

2. При збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли в мові вживається паралельне непрефіксальне слово: *апперцепція* (бо є *перцепція*), *імміграція* (бо є *міграція*), *інновація* (бо є *новація*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*) тощо.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андорра, Гаронна, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца, Марокко, Яффа; Бетті, Джонні, Мюллер, Руссо, Шиллер* тощо та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андоррський, марокканець, яффський*. Однак буквосполучення *ск*, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k], відтворюємо українською буквою *к* без її подвоєння, наприклад: *Дікенс, Тékерей, Бéкі*. У загальних назвах, які утворені від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

Правопис літер й, і, и, ї, у, є в словах іншомовного походження

1. **І** пишемо:

1) на початку слова: *ідея, Іліада, інструкція, інтернаціональний; Індія*.

Після приголосного перед голосним та буквами **є, ї, й**: *артеріальний, індустріалізація, матеріал, фіалка; аудієнція, гієна, клієнт, Шантії*.

Іа в кінці слова передаємо звичайно через **ія**: *артерія, індустрія*;

2) після приголосних в особових іменах і в географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова: *Замбезі, Капрі, Лісабон, Міссісіпі, Монтевідео, Нагасакі, Поті, Ніл, Грімм, Дідро, Дізель, Овідій, Россіні; лісабонський*.

Власні імена, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дизель* (від прізвища *Рудольфа Дізеля*), *силует* (від прізвища *Етьєна де Сілуєтта*);

3) після приголосних у кінці слова: *візаві, журі, колібрі, мерсі, парі, шасі*;

4) в усіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, пілот, вібрація, академік, фінанси, графік*.

За усталеною традицією в ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо **и**: *бурмистер* (але *бургомістр*), *випел, ехидна, імбир, кипарис, башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кисет, кишлак* та ін.

За усталеною традицією з **и** пишемо також слова церковного вжитку: *диякон, єпископ, камилавка, митра, митрополит, християнство* тощо.

2. **Ї** пишемо після голосного: *мозаїка, наївний, Енеїда, Ізмаїл, Каїр*.

Примітка: у складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *староіндійський, новоірландський*; так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний: *доісторичний, неіндуктивний, поінформувати* і т. ін.

3. **И** пишемо:

1) у загальних назвах після приголосних **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**): *дизель, динамо, диплом, директор, методика; інститут, математика, стимул, текстиль, тип*;

2) у географічних назвах із кінцевими **-ида, -ика**: *Антарктида, Атлантида, Флорида; Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика*;

3) у географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Жиронда, Чикаго, Чилі* та в похідних від них: *алжирець, чилійський* та ін. Перед голосним **і** в кінці слова пишемо **і**: *Віші, Шіофок*;

4) у географічних назвах після **р** перед приголосним (крім **[j]**): *Крит, Мадрид, Париж, Рига* та ін. і в похідних від них: *критський, ризький* та ін.;

Примітка: у географічних назвах після **р** перед приголосним перед **[j]** та в похідних від них пишемо **і**, наприклад, *Австрія, Трієст, австрійський*;

5) у географічних назвах після приголосних **д, т** перед наступним приголосним (крім **[j]**): *Братислава, Ватикан, Единбург, Кордильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія* та в похідних від них: *ватиканський* та ін.;

Примітка: після приголосних **д, т** перед голосним пишемо **і**: *Галатіан*;

6) у ряді інших географічних назв за традицією: *Бразилія, Вифлеєм, Єгипет, Єрусалим, Китай* та ін. і в похідних від них: *єгипетський, китаєць* тощо.

4. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українське **у**: *брошура, журі, парашут*; також у словах *парфуми, парфумерія*.

5. Голосний [e] звичайно передаємо буквою **е**: *ера, Есхіл, філе*, а в сполученні з попереднім [j] – буквою **є**: *Ємен, Єль*.

За традицією **є** пишемо в словах релігійної тематики (грецького походження): *єпископ, Євангеліє, єресь* та ін.

Після букв на позначення голосних, після **ь** і після апострофа в загальних і власних назвах уживаємо букву **є**: *конвеєр, траєкторія, феєрверк, фое, Данієль, Лавуазьє, П'єтро*. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після голосного пишемо **е**: *діелектрик, поліедр, псевдоефект*.

Апостроф в іншомовних словах

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних пишеться перед **я, ю, є, ї**, які позначають сполучення звука [j] з наступним голосним:

а) після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ютер, п'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, торф'яний, миш'як, кар'єра; П'ємонт*;

б) після кінцевого приголосного префікса: *ад'юнкт, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

2. Апостроф не пишемо:

а) перед **йо**: *курйоз, серйозний*;

б) коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь; бюджет, пюпітр, фюзеляж, кювет, рюкзак, рюш; Барбюс, Мюллер, Гюго*.

М'який знак в іншомовних словах

1. Знак м'якшення (**ь**) у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

а) перед **я, ю, є, ї, йо**: *конферансьє, монпансьє, ательє, марсельєза, каньйон; В'єнтьян, Севілья; Готьє, Лавуазьє, Мольєр, Ньютон, Рень*;

б) у низці слів після **л** перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатрос, фільм; Дельфи, Нельсон, магістраль, Базель, Булонь, Рафаель* та ін.

Питання для самоперевірки

1. Сформулюйте основні правила правопису голосних в іншомовних словах.

2. Поясніть, коли пишуться подвоєні приголосні в словах іншомовного походження.

3. Дайте пояснення, коли ставиться апостроф та м'який знак в іншомовних словах.

Завдання для самостійної роботи

1. Випишіть зі словника Вашого професійного мовлення по 10 термінів на правопис голосних, подвоєних приголосних, апострофа та м'якого знака в іншомовних словах.

ТЕМА 9. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ НОВИХ ТЕРМІНІВ. ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ, ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ, ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ

Морфологічні та неморфологічні способи побудови нових термінів в українській мові

За допомогою внутрішніх ресурсів мови терміни створюють за допомогою таких способів:

1. Лексико-семантичний спосіб – надання наявним словам нових термінологічних значень:

а) термінологізація – зміна значень звичайних слів загальнолітературної мови (звичайне слово *хвиля* означає «водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні»; фізичний термін *хвиля* – «коливальний рух у фізичному середовищі»);

б) транстермінологізація – зміна значень термінів, запозичених з інших галузей науки й техніки (біологічний термін *миша* означає «вид тварини ряду гризунів»; в інформатиці – «комп'ютерний прилад»).

Термінами в процесі термінологізації та транстермінологізації можуть ставати:

- слова із загальноповсякденної лексики (*муфта* «рід жіночого туалету з хутра для зігрівання рук» – техн. «деталь у вигляді невисокого циліндра»);

- квазітерміни – терміни з науково-фантастичної літератури (*гелікоптер* «важкий за повітря літальний апарат, що може підніматися в повітря без розбігу й вертикально приземлюватися, а також висіти в повітрі», автор терміна – Леонардо да Вінчі);

- професійні просторіччя (*кривошия* «людина з кривою шиєю» – мед. *кривошия* «неправильне положення голови внаслідок захворювання шийних хребців, м'язів»);

- терміни з інших терміносистем (*мова* в інформатиці та кібернетиці «система позначень для опису алгоритмів і структур даних, певна штучна формальна система, засобами якої можна виражати алгоритми» – з мовознавства «здатність людини говорити, висловлювати свої думки»);

- номенклатурні одиниці (*лампа «Юпітер»* – *юпітер* «потужний дуговий освітлювальний прилад для кінознімання при штучному освітленні»);

- власні імена (прізвище *Ампер* – *ампер* «одиниця виміру сили електричного струму»).

Існує і явище детермінологізації – перехід терміна до стану загальноновживаної лексики. Такий перехід спостерігають у разі розпаду певної терміносистеми внаслідок отримання нових даних у певній галузі наукового знання. Наприклад: *атмосфера* – фіз. «газоподібна оболонка Землі» і перен. «умови» (*атмосфера в колективі*).

2. Морфологічний спосіб – творення нових термінів за допомогою морфем шляхом поєднання їх у слово:

а) афіксація:

- додавання суфікса – українського або іншомовного (*атомізм, підсилювач*);

- усічення суфікса (*нагрів, перезаряд*);

- додавання префікса (*підзаголовок, непружний*);

- одночасне додавання суфікса та префікса (*безготівковий, відосередник*);

б) слово- і основоскладання (*тест-матриця, ампер-секунда, чорнозем*);

в) аббревіація (*МГД-генератор, УВЧ-терапія*).

3. Утворення термінологічних словосполучень (*амплітуда хвилі, кінцевий цикл*).

Утворення термінів суфіксальним способом

Творення нових термінів шляхом додавання суфікса є найпродуктивнішим способом українського термінотворення. У процесуальних віддієслівних іменниках уживають суфікси *-анн (-яnn)*, *-енн, -інн, -тт*: *рихтувати – рихтування, фасувати – фасування, ґрунтувати – ґрунтування, нагрівати – нагрівання, нагріття, набивати – набиття, крутити – крутіння, кручення*. Іменники з суфіксом *-к* утворюють на позначення матеріалу, результату дії: *фасувати – фасовка, ґрунтувати – ґрунтовка*.

Назви активних і пасивних учасників процесу позначають віддієслівними іменниками, найпоширенішими твірними яких є суфікси *-ач, -ник, -ар (-яр)* тощо: *подрібнювач, пальник, копіювальник, кресляр*. Названі суфікси активно вживаються в назвах професій, спеціальностей. Так, *кранівник, викладач, канавник, обмурівник, напувальник, котлобудівник, друкар* тощо. Уникаймо російських запозичень на зразок *рослиновод, лісовод, оленевод* тощо. Уживаймо замість них *рослинник, лісівник, оленяр*. Менш продуктивними є суфікси *-тель, -ець, -ій*: *учитель, швець, водій* та ін.

За допомогою суфіксів *-к, -иц(я), -ин(я), -ес, -их* та ін. від іменників чоловічого роду утворюють іменники на означення осіб жіночої статті. Найуживанішим є суфікс *-к*, бо він поєднуваний з різними типами основ, наприклад: *авторка, аспірантка, вихованка, дипломантка, дисертантка, спортсменка, студентка*. Суфікс *-иц(я)* приєднують насамперед до основ

на *-ник* на зразок: *верстальниця, набірниця, учениця* тощо. Суфікс *-ин(я)* сполучають з основами на *-ець*, наприклад: *кравчиня* (і *кравчиха*), *продавчиня, пловчиня* та ін. і з основами на приголосний типу *майстриня, філологиня*. Крім того, зрідка використовують суфікс *-ес* на зразок: *поетеса, стюардеса, патронеса*.

Питання для самоперевірки

1. Які способи побудови нових термінів в українській мові Ви знаєте?
2. Дайте визначення понять термінологізації, детермінологізації, транстермінологізації.
3. Які найпродуктивніші суфікси для творення процесуальних віддієслівних іменників Ви можете назвати?
4. Назвіть найпоширеніші твірні суфікси для іменників на позначення суб'єктів дії.

Завдання для самостійної роботи

1. Випишіть 10 іменників жіночого роду на позначення професій.

ТЕМА 10. СИНОНІМІЯ, АНТОНІМІЯ, ОМОНІМІЯ, ПОЛІСЕМІЯ ТА ПАРОНІМІЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ. ГІПЕРОГІПОНІМІЯ

Терміни будь-якої галузі науки підпорядковані закономірностям функціонування у відповідній термінології та мають системні характеристики, що полягають у здатності створювати синонімічні, антонімічні, полісемічні відношення. *Синоніми* найчастіше трактують як схожі за значенням слова. Синоніми в термінології, як і в загальнонавчальній мові, мають такі ознаки: бувають близькими за значенням; можуть означати те саме поняття або той самий предмет; здатні до взаємозаміни в тексті без утрати ними основного змісту. Де в чому термінологічна синонімія відрізняється від загальнонавчальної. Так, термінологічні синоніми часто тотожні значенням, можуть мати відмінності в поняттєвому плані, різнитися семантикою словотворчих елементів, особливостями функціонування; можуть бути одиницями різних структурних рівнів і знакових виразів; не можуть протиставлятися за ознакою емоційно-експресивної значимості.

У сучасній українській термінології наявні такі види синонімів:

- 1) лексичні синоніми: *поліморфізм – алотропія, народоправство – демократія, теплопостачання – теплоспоживання*;
- 2) синтаксичні синоніми:
 - слово – словосполучення: *джонсон-ефект – тепловий ефект*;
 - словосполучення – словосполучення: *температура Дебая – характеристична температура, енергетичний аудит – енергетичне обстеження*;
- 3) морфолого-синтаксичні синоніми:

- один з термінів є аббревіатурою: *атомна одиниця маси – а. о. м., ядерний магнітний резонанс – ЯМР*;

- один з термінів пари є скороченням з використанням символіки: *зарядова парність – С-парність, Г-простір – фазовий простір*.

Уживання синонімів у термінології є обмеженим. Усупереч загальній тенденції в текстах наукового стилю виникає чимало паралельних назв того самого поняття шляхом морфологічного чи семантичного калькування з інших мов. Маємо синонімічні пари, один компонент яких є питомим, а другий – запозиченим: *біном – двочлен, дисперсія – розсіювання, осциляція – коливання, квантитавний – кількісний*. Крім походження, вони нічим не відрізняються й певний час співіснують у мові як дублети (слова, які не мають відмінностей ні в значенні, ні в стилістичному забарвленні). Із пар дублетів іншомовні слова використовують, як правило, частіше в науковому стилі. Однак є винятки: *відсоток – процент, примірник – екземпляр, п'ятикутник – пентагон* тощо.

Терміни можуть вступати в *антонімічні* відношення, за яких терміни означають протилежні процеси, явища тощо. Спостерігаємо поєднання в антонімічні пари термінів, які не є антонімами в загальнонавчаваній лексиці (*простий зв'язок – кратний зв'язок, збуджений стан – основний стан*). Відповідно до структурної класифікації антоніми поділяють на такі групи:

а) лексичні, де протиставлення виражено різними основами: *далекий порядок – близький порядок; тертя – плин; спустелювання – залісення*;

б) афіксальні, антонімічність яких передається за допомогою протилежних за змістом префіксів, що приєднуються до тієї самої основи (*відцентрова сила – доцентрова сила*) або ж шляхом додавання префікса, що надає термінові протилежного змісту (*іонізація – деіонізація*).

Крім того, наявні такі семантичні типи антонімів:

1) антоніми, які виражають якісну протилежність дій, ознак та властивостей: *довгота східна – довгота західна; розширення речовини – звуження речовини*;

2) антоніми, які виражають комплементарність (додатковість), за якої заперечення одного з протилежних членів дає значення іншого: *кінецьний – безкінечний, область нестійкості – область стійкості*.

Полісемія передбачає наявність кількох значень у терміна. Розрізняють внутрішньосистемну та зовнішньосистемну полісемію. Внутрішньосистемна полісемія передбачає появу нових значень у терміна в межах певної галузі науки внаслідок метонімічного перенесення значення. Наприклад, *електрод*: 1) провідник, яким підводять електричний струм до рідин і газів, а також полюси гальванічних елементів та акумуляторів; 2) деталь машини, що підводить струм при електричному різанні або зварюванні. Більш поширеним видом полісемії є зовнішньосистемна полісемія, коли терміни утворюють унаслідок метафоричного перенесення значень загальнонавчаваних слів. Тут

перенесення може відбуватися за схожістю ознак (зовнішніх або внутрішніх), також має місце функціональне перенесення: *хвіст кривої (імпульсу)*, *м'якість (магнітна)*, *старіння (штучне)*.

Терміни можуть мати *омоніми* як у межах однієї терміносистеми, так і в межах загальнонавчальної мови. Омоніми – слова, які мають однаковий звуковий склад, але відмінні значенням. Прикладів внутрішньосистемної омонімії є небагато: *кулон¹* – одиниця електричного заряду; *кулон²* – одиниця потоку електричного зміщення (потоку електричної індукції). Більш поширеною є зовнішньосистемна омонімія термінів, у межах якої вичленовуємо два типи: 1) термін має омонім в інших галузях науки: *рекомбінація¹* – процес, обернений іонізації; *рекомбінація²* – перерозподіл спадкової інформації нащадків; 2) термін має омонім у межах загальнонавчальної лексики: *аромат¹* – пахощі, приємний запах; *аромат²* – характеристика типу кварка; *люкс¹* – одиниця освітленості; *люкс²* – позначення розкішно обладнаних магазинів, номерів у готелях тощо.

Крім того, розрізняють повні й неповні омоніми. Повні омоніми – слова, звуковий склад яких збігається в усіх граматичних формах: *газ¹* – стан речовини; *газ²* – шовкова прозора тканина. Неповні омоніми – слова, що збігаються звуковим складом лише в окремих граматичних формах: *бор¹-у* – хімічний елемент; *бор²-а* – сталеве свердло, яке застосовують у стоматології. Омоніми останньої пари розрізняються закінченнями у формі родового відмінка однини.

Гіпероніми й *гіпоніми* розуміють як слова, які позначають відповідно рід – вид, ціле – частину. Наприклад, термін *магнетик* є гіперонімом термінів-гіпонімів *діамагнетик*, *парамагнетик*, *феромагнетик*. Термін *рельєф* співвідноситься як гіперонім з термінами-гіпонімами *макрорельєф*, *мікрорельєф*, *мезорельєф*, *нанорельєф*. Гіпонімічні відношення пов'язані з синонімічними. Так, термін *активація* входить до синонімічної пари *активація – збудження* й одночасно виступає гіперонімом синонімічних термінів *опромінення*, *зараження*, якщо останні передбачають значення «оброблення радіоактивними джерелами».

Питання для самоперевірки

1. Схарактеризуйте поняття синонімії, антонімії, омонімії, полісемії, паронімії та гіперогіпонімії в системі професійного мовлення.

Завдання для самостійної роботи

1. Підберіть приклади синонімів, антонімів, омонімів, багатозначних слів, гіперогіпонімів та паронімів з Вашого професійного мовлення.

ТЕМА 11. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІМЕННИКІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

Закінчення іменників у формі кличного відмінка

При звертанні іменники вживають у формі кличного відмінка:

- іменники 1-ої відміни твердої групи, у тому числі власні імена, мають закінчення -о: *громадяно, Світлано Савівно, Миколо*;

- іменники 1-ої відміни м'якої групи мають закінчення -е: *господине, Ілле*;

- іменники 2-ої відміни твердої групи мають закінчення -е: *юначе, брате*;

- іншомовні іменники 2-ої відміни твердої групи мають закінчення -е: *лаборанте, аспіранте*;

- іменники 2-ої відміни твердої групи з суфіксами -ик, -ок, -к мають закінчення -у: *посереднику, Шевченку*;

- деякі безсуфіксні іменники 2-ої відміни твердої групи мають закінчення -у: *тату, сину*;

- іменники 2-ої відміни м'якої групи, у тому числі з суфіксом -ець, мають закінчення -ю: *шановний бібліотекарю, американцю, біженцю, однак жнець – женче, швець – шевче, кравець – кравче, хлопець – хлопче*;

- іменники 2-ої відміни мішаної групи з основою на -р при звертанні мають закінчення -е: *арбітре, тесляре*;

- деякі іменники 2-ої відміни мішаної групи з основою на шиплячий приголосний, у тому числі імена по батькові чоловічого роду, мають закінчення -у: *перекладачу, шановний відвідувачу, Петровичу*;

- іменники 3-ої відміни мають закінчення -е: *Любове, Нінеле*.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова або тільки перше: *пане голово, пане лекторе*.

У звертаннях, що складаються з чоловічого імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Артуре Ростиславовичу, Андрію Вікторовичу*. У звертаннях, що складаються з жіночого імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Олено Олегівно, Нінеле Василівно*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форми кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *пане Борисе, панно Інно*. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форми кличного відмінка набуває загальна назва, а прізвище вживається у формі називного відмінка: *добродію Михальчук, добродійко Степаненко*.

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини

У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни залежно від їх значення мають закінчення -а (-я) або -у (-ю). Іменники набувають закінчення -а (-я), коли вони означають:

а) назви предметів: *звинта, замка, малюнка, олівця, стола (і столу)*;

б) назви мір довжини, ваги, часу тощо: *гектара, грама, метра, місяця, процента, тижня* (але *віку, року*);

в) назви машин та їх деталей: *автомобіля, дизеля, комбайна, мотора*;

г) терміни іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: *атома, катода, конуса, радіуса, ромба, сегмента, сектора, синуса, шківа* тощо,

г) українські за походженням суфіксальні слова-терміни: *відмінка, знаменника, трикутника, чисельника*, але *виду, роду, складу, способу*.

Закінчення **-у (-ю)** мають іменники чоловічого роду, які закінчуються на приголосний, коли вони означають:

а) речовину, масу, матеріал: *азоту, асфальту, водню, воску, гасу, гіпсу, граніту, кисню, льоду, меду, спирту*, але *хліба*;

б) процес, стан, властивість, ознаку, явище суспільного життя, загальне або абстрактне поняття: *авралу, бігу, винятку, екзамену, експорту, звуку* (але як термін *звука*), але *ривка, стрибка, стусана*;

в) фізичний або хімічний процес, частину площі й т. ін. (терміни іншомовного походження): *аналізу, електролізу, імпульсу, синтезу*.

Крім того, закінчення **-у (-ю)** мають іменники чоловічого роду, якщо вони є:

а) складними безсуфіксними словами (крім назв істот): *водогону, вододілу, водопроводу, живопису*, але *електровоза, пароплава*;

б) префіксальними іменниками (крім назв істот): *вибою, випадку, вислову, відбою, відгуку, заробітку*.

У деяких іменників зміна закінчення впливає на значення слова: *алмаза* (коштовний камінь) – *алмазу* (мінерал), *акта* (документ) – *акту* (дія), *апарата* (прилад) – *апарату* (установа), *блока* (частина споруди, машини) – *блоку* (об'єднання держав, партій), *вала* (деталь машини) – *валу* (насип).

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в давальному відмінку однини

1. Закінчення **-ові (-еві, -єві)** мають іменники чоловічого роду, наприклад: *директорові, Петрові, секретареві, шахтареві; добродієві, Сергієві*. Ці ж іменники набувають і закінчення **-у (-ю)**: *будинку, директору, розуму* тощо. Коли в тексті зустрічається поряд кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення **-ові, -еві (-єві)**, а тоді – **-у (-ю)**: *Симоненкові Василю Андрійовичу, Леонідові Миколайовичу Іваненку, добродієві бригадиру*.

2. Закінчення **-у (-ю)** мають:

а) іменники середнього роду: *місту, селу, прізвищу; знанню*. У деяких словах можливі також закінчення **-ові, -еві**: *лихові, містові, серцеві*;

б) іменники чоловічого роду із суфіксами **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**: *Київ – Києву, Лебедин – Лебедину, Львів – Львову, Харків – Харкову*.

Віддієслівні іменники на позначення процесу, наслідку, суб'єкта, об'єкта дії

Серед віддієслівних іменників слід розмежовувати назви дій, подій та наслідків подій. *Дію* (те, що відбувалося, відбувається чи відбудеться) позначають іменниками з суфіксами **-інн (-їнн), -енн, -анн (-яnn)**, утвореними від дієслів недоконаного виду, наприклад: *горіти – горіння, кипіти – кипіння, крутити – кручення, крутіння, ізолювати – ізолювання, повертати – повертання, валяти – валяння*. *Подію* (те, що відбулося чи відбудеться) позначають іменниками із суфіксами **-анн, -енн**, утвореними від дієслів доконаного виду, наприклад: *заізолювати – заізолювання, спалити – спалювання, охолодити – охолодження, повернути – повернення*.

На позначення наслідку дії (об'єкта, суб'єкта, стану, що виникає внаслідок події, величини, яка характеризує цей об'єкт чи стан) уживають віддієслівні іменники із суфіксами **-к(а), -nn(я), -ість, -ок, -ник, -ацій** тощо або безсуфіксні іменники, утворені від дієслів недоконаного виду, наприклад: *ізолювати – ізоляція, відбивати – відбиток, устатковувати – устаткування, нагрівати – нагрів, повертати – поворот*. Від одного дієслова можна утворити кілька іменників, що є наслідком дії, з різними значеннями: *витягати – витяг, витяжка, поділяти – поділ, поділка, збирати – збір, збори* та ін. Деякі іменники на позначення наслідку дії однакові з іменниками, що позначають дію або подію: *визначання (дія) – визначення (подія) – визначення (наслідок), роз'яснювання (дія) – роз'яснення (подія) – роз'яснення (наслідок)*.

Тому слід розрізняти такі іменники, як: *оцінювання (дія), оцінення (подія), оцінка (наслідок події, об'єкт)*. Віддієслівні іменники із суфіксом **-к** типу *викрутка, обгортка, обмурівка, виробка* можна вживати на позначення наслідку, суб'єкта, об'єкта дії та не можна вживати на позначення дії чи події.

Назви учасників дії (суб'єктів та об'єктів), на відміну від російської мови, позначають переважно іменниками: *рос. прибывший – укр. прибулець, рос. вычитаемое – укр. від'ємник*. В окремих випадках узвичаїлися такі українські терміни-дієприкметники: *шукане, стала, січна* тощо.

Питання для самоперевірки

1. Яких закінчень набувають іменники в кличному відмінку? Від чого це залежить? Наведіть приклади.

2. Що допомагає визначити закінчення іменників чоловічого роду другої відміни однини в родовому відмінку? Наведіть приклади таких іменників.

3. Які закінчення мають іменники чоловічого роду другої відміни однини в давальному відмінку? Наведіть приклади.

4. З якими суфіксами вживають іменники на позначення, дії, події, наслідку дії? Як вони творяться? Наведіть приклади.

Завдання для самостійної роботи

1. Напишіть заяву та запрошення на конференцію, використавши відмінкові форми іменників.

ТЕМА 12. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ТА ЗАЙМЕННИКІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

У професійному мовленні використовують усі значеннєво-граматичні розряди прикметників, але різною мірою.

1. Відносні прикметники – найпоширеніші: виражають незмінні, сталі щодо міри вияву ознаки предметів через відношення з іншими предметами або діями, наприклад: *Технічне обслуговування виробів здійснюють протягом гарантійного терміну.*

2. Якісні прикметники вживають меншою мірою. Вони позначають безпосередні, прямі, закладені в самій суті предметів ознаки, які можуть виявлятися з різною інтенсивністю, наприклад: *Дія гарантії припиняється після повної виплати позики.* Якісні прикметники мають ступені порівняння.

3. Присвійні прикметники позначають ознаку предмета як належність певній особі; уживають здебільшого ті, що входять до складу термінологічних словосполук: *базедова хвороба, кесарів розтин.* Інші присвійні прикметники замінюють на сполуки іменників: *досягнення студента, пропозиції Петренка В. П.*

Творення ступенів порівняння прикметників

1. Вищий ступінь прикметників утворюють додаванням:

а) суфікса **-іш-** (**-ш-**) до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий, дешев-ш-ий.* При цьому можливим є випадання суфіксів **-к**, **-ок**, **-ек** (*солодкий – солод-ш-ий, тонкий – тонший*) або чергування приголосних [з], [з] з [ж]; [с] з [ш]; [ш] з [ч]: *дорогий – дорожчий, вузький – вужчий, високий – вищий;*

б) слів **більш**, **менш** до звичайної форми якісного прикметника: *більш вдалий, більш глибокий, менш вередливий.*

2. Найвищий ступінь прикметників утворюють додаванням:

а) префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбільший, найкраща;*

б) слів **найбільш**, **найменш** до звичайної форми якісного прикметника: *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне.*

Для посилення інтенсивності ознаки при творенні форм найвищого ступеня прикметників уживають частки **що** і **як**; їх пишуть з прикметниками

разом: *щонайсильніший, якнайбільший, якнайшвидший*. Велика міра якості може передаватися в текстах наукового стилю й без порівняння, за допомогою префіксів *ультра-, гіпер-, над-*: *надлишкова вартість, ультрафіолетовий промінь*.

Прикметники на позначення активних і пасивних діювих властивостей учасників дії

Активні діюві властивості суб'єктів дії (здатність чи призначеність виконувати дію, спрямовану на об'єкт дії) слід позначати віддієслівними прикметниками, утвореними від основи інфінітива недоконаного виду за допомогою суфіксів *-льн(ий), -івн(ий), -ч(ий)*: *вимірювати – вимірювальний пристрій, гальмувати – гальмівний прилад, виконувати – виконавчий орган* замість некоректних утворень на зразок *вимірюючий пристрій, гальмуючий прилад, виконуючий орган*.

Пасивні діюві властивості об'єктів дії (здатність чи призначеність підпадати під вплив суб'єкта дії) слід позначати віддієслівними прикметниками, утвореними від основи інфінітива недоконаного та доконаного виду за допомогою суфіксів *-н(ий), -овн(ий)*: *застосовувати / застосувати – застосовний тиск, виліковувати / вилікувати – виліковна хвороба*, а також за допомогою суфіксів *-анн(ий), (-янн(ий)), -енн(ий)* від основи інфінітива доконаного виду: *здійснити – здійснення процедура, здолати – здолаття перешкода*. У таких прикметниках наголошеним є склад із суфіксом.

Порівняймо: *деформівний* – здатний деформувати, наприклад, *деформівне зусилля* (рос. *деформирующее усилие*) та *деформовний* – якого деформують, наприклад, *деформовне тіло* (рос. *деформируемое тело*); *регулівний* – здатний регулювати, наприклад, *регулівна рідина* (рос. *регулирующая жидкость*) та *регульовний* – якого регулюють, наприклад, *регульовний електропривід* (рос. *регулируемый электропривод*).

Неперехідні діюві властивості суб'єктів дії (здатність чи призначеність виконувати неперехідну дію – взаємодію, дію, що спрямована на себе або ні на кого й ні на що не спрямована) слід позначати віддієслівними прикметниками, утвореними від основи інфінітива недоконаного виду за допомогою суфіксів *-к(ий), -лив(ий), -уч(ий), -ав(ий), -ив(ий)*: *летіти – летка олія, міняти – мінливий відтінок, плавати – плавучий екран*. Отже, *леткий* – здатний швидко зникати, *летючий* – здатний пересуватися в повітрі.

Особливості використання займенників у професійному мовленні

1. Особові займенники „я” і „ми” в текстах наукового стилю пропускають, передаючи особу формою дієслова (*Відзначимо, що при стисканні призматичного бруса його об'єм буде зменшуватися*).

2. У звертаннях до однієї особи замість особового займенника *ти* уживають займенник *Ви* (так звана пошанна множина): *нагадуємо Вам; дякуємо Вам*.

3. Особливо поширеними в науковому стилі є вказівні займенники (*той, цей, такий*), які визначають логічні зв'язки між частинами висловлювання (*В основу таких розрахунків буде покладено відоме зі шкільної лави поняття роботи*).

Питання для самоперевірки

1. Які прикметники вживають у науковому стилі більшою мірою? Наведіть приклади.

2. Як творять ступені порівняння прикметників? Подайте приклади.

3. Яким чином утворюють прикметники на позначення активних і пасивних дієвих властивостей учасників дії? Наведіть приклади.

Завдання для самостійної роботи

1. Випишіть речення з наукового тексту Вашого професійного спрямування з прикметниками у формі вищого та найвищого ступенів порівняння.

2. Напишіть службову записку, використовуючи займенники за необхідності.

ТЕМА 13. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ. ЗАПИС ЧИСЛОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Після числівника *один* іменник ставлять завжди в однині: *51 кілометр, 21 день*.

2. Після числівників *два, три, чотири* іменник завжди стоїть у формі називного відмінка множини: *два тижні, три квартали, чотири плани*, а при числівниках *п'ять* і більше – у формі родового відмінка множини: *п'ять (рідних) братів, тридцять (цегляних) будинків*.

3. У непрямих відмінках іменник і числівник стоять в одному відмінку: *із трьома братами, шістдесяти будинкам*.

4. Числівник, ужитий у сполученні з *більш на... або менш на...*, має форму знахідного відмінка, яка залежить від семантики іменника: у назвах істот паралельно вживають знахідний, родовий чи називний відмінок, у назвах неістот – лише знахідний чи називний відмінок: *більше на сімох (сім) аспірантів, але більше на сім книжок*.

5. Дробові числівники означають кількість, що є частиною від цілого числа: *дві третіх, сім цілих і чотири десятих* – і виражаються сполученням кількісних та порядкових числівників: *сорок шість сотих гектара, три цілих одинадцять сотих відсотка*. Після дробових

числівників іменник стоїть лише в родовому відмінку однини: *двох десятих відсотка*, після числівників *півтора, півтори* іменник має форму родового відмінка однини. Зрідка іменник може мати форму родового відмінка множини: *дві п'ятих виробів, одна десята запасів золота*.

6. Після числівників *половина, третина, чверть* іменник уживається в родовому відмінку однини, а після числівника *півтора* – у родовому відмінку множини: *половина вантажу, третина ящика, чверть року*.

7. У датах назви місяців уживають у родовому відмінку: *перше лютого, першого лютого, з першим лютого*.

Слід урахувати такі **правила запису цифрової інформації**:

1. Прості кількісні числівники, які називають однозначне число (без вказівки на одиниці виміру), записують словом, а не цифрою: *комісія у складі трьох осіб*.

2. Прості числівники на позначення часових меж записують словами (за *два місяці до закінчення терміну дії контракту, випробування повинні тривати два-чотири місяці*).

3. Якщо простий числівник супроводжують найменуванням одиниць виміру, його записують цифрою (*продано 10 центнерів цукру, відведено ділянку розміром 40 га*).

4. Складні та складені числівники записують цифрами, крім тих випадків, коли ними починають речення (*На заняттях були присутні 25 студентів і Двадцять п'ять студентів були присутні на заняттях*).

5. Цілі числа, які виражають кількома знаками, оформлюють за допомогою пропусків. Місце пропусків залежить від системи обчислення (при десятковій – кожний четвертий знак: *50 000 т (50 тис. т), 976 000 (976 тис.)*).

6. Порядковий числівник, що передають арабськими цифрами, уводять у текст з відмінковими закінченнями (за *3-ім класом точності, телевізори 5-ого покоління*).

7. Складні слова, перша частина яких – цифрове позначення, можуть писати в документації комбіновано: *40-процентний – 40-%*.

Питання для самоперевірки

1. З якою формою іменника вживають числівники 2,3,4?
2. З якою формою іменника поєднують дробові числівники?
3. Які правила запису цифрової інформації Ви знаєте?

Завдання для самостійної роботи

1. Напишіть звіт, використовуючи цифрову інформацію.
2. Перекладіть з російської мови українською мовою 5 речень наукового стилю з числівниками.

ТЕМА 14. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДІЄСЛІВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

1. Узагальненість у текстах наукового стилю створюють позачасові форми дієслів, зокрема теперішнього часу постійної дії, абстрактного теперішнього часу або абстрактного майбутнього часу (*Вода кипить при температурі 100°. Унаслідок цього в металі почнуть індукуватися вихрові струми, які також будуть змінюватися*).

2. Узагальнено-відстороненого колориту надають професійному мовленню дієслова третьої особи множини в неозначено-особовому реченні (*За цим методом розплавлений метал уміщують у магнітне поле, яке змінює свою величину*).

3. У науковому стилі дієслова часто використовують у ролі компонентів дієслівно-іменних сполучень, у яких основне смислове навантаження виражено іменниками (*проводити дослідження, здійснювати аналіз, піддавати критиці, знаходити застосування* тощо). Це пов'язано з тим, що в науковій літературі визначення понять переважає над назвою дій.

4. Широко вживають у текстах наукового стилю дієслова-зв'язки (*бути, являти [собою], служити, володіти* та ін.), що також сприяє створенню узагальнено-відстороненого колориту (*Алюміній є металом*).

5. Уживають дієслова у формі першої особи множини наказового способу із закінченням *-мо (-імо)*, щоб залучити читачів або слухачів до спільних дій, замість російської конструкції спонукання *давай(-те) + інфінітив*, наприклад: укр. *уважаймо* – рос. *давайте считать*, укр. *припустімо* – рос. *давайте предположим*. *Розгляньмо осьове навантаження тяги зчіпного пристрою для буксирування літака. Доведімо, що воно, природно, збільшиться*.

6. Часто використовують безособові конструкції, що зумовлено необхідністю підкреслити об'єкт дії, предмет дослідження (*У цій статті розглянуто..., Передбачено надати додаткові кредити*).

7. Основним мовним засобом для відтворення дії, процесу, який триває, повторюється, є дієслова недоконаного виду (*розчиняти, відновлювати*), а для відтворення події, завершеного процесу – дієслова доконаного виду (*розчинити, відновити*).

Дієприкметник у професійному мовленні

Лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є майже повна відсутність у ній активних і пасивних дієприкметників теперішнього часу. Незнання граматичних правил української мови може спричинити порушення граматичних норм, а саме: запозичення, калькування конструкцій російської мови в українському тексті. Так, помилково вживають **активні дієприкметники теперішнього часу** типу

працюючий, слідуєчий, визначаєчий, відповідаєчий, головуєчий тощо, які маємо замінювати на інші граматичні засоби українського наукового мовлення, зокрема:

1) на прикметники з суфіксами *-н, -альн, -ав, -ов* тощо. Наприклад, рос. *существующие системы* – укр. *дійсні системи*, рос. *комплектующие изделия* – укр. *комплектувальні вироби*, рос. *управляющие сигналы* – укр. *керувальні сигнали*, рос. *затухающие колебания* – укр. *згасаві коливання*; рос. *выпускающая кафедра* – укр. *виpusкова кафедра (катедра)*;

2) на іменники з суфіксами *-ник, -ач, -ець* та ін. Наприклад, рос. *запоминающее устройство* – укр. *пристрій [для] запам'ятовування*, рос. *заведующий лабораторией* – укр. *завідувач лабораторії*, рос. *играющий в команде* – укр. *гравець команди*, рос. *коллектор, отводящий продукты сгорания* – укр. *колектор-відвідник продуктів спалювання*;

3) в окремих випадках на описовий зворот, що становить підрядну частину складнопідрядного речення. Так, уникаймо неприродних для нашої мови утворень типу *кодуєчі й декодуєчі пристрої; циркулюєчі повідомлення* тощо. Їх доцільно перебудувати на *пристрої, які кодують і декодують (кодувальні й декодувальні пристрої); повідомлення, що циркулюють (циркулювальні повідомлення)*. Однак не зловживаймо заміною на описові звороти, оскільки нагромадження підрядних речень може переобтяжити речення й текст у цілому.

Активні дієприкметники минулого часу утворюють від основ інфінітива деяких дієслів доконаного виду з префіксом за допомогою суфікса *-л* на відміну від аналогічної дієслівної форми російської мови з суфіксами *-вш, -ш*: рос. *почерневший от дыма* – укр. *почорнілий від диму*, рос. *замерзшая вода* – укр. *замерзла вода*. За відсутності такого дієприкметника переклад здійснюють за допомоги підрядного речення, наприклад: рос. *выполнивший задание студент* – укр. *студент, який виконав завдання*.

В українській мові не утворюють **пасивні дієприкметники теперішнього часу** з суфіксами *-ом, -єм, -им*. У науковому стилі можлива практично повна заміна їх на пасивні дієприкметники минулого часу, утворені від дієслів недоконаного виду з основою на *-ува (-юва, -ва)* за допомоги суфікса *-н*. Так, рос. *освещаемый* – укр. *освітлюваний*, рос. *употребляемый* – укр. *уживаний*, рос. *охлаждаемый* – укр. *охолоджуваний*, рос. *сравниваемый* – укр. *порівнюваний*. Подекуди, коли така заміна неможлива або небажана, можна використати пасивний дієприкметник минулого часу, утворений від основи інфінітива доконаного виду, наприклад: рос. *отпускаемое дизельное топливо* – укр. *відпущене дизельне паливо*.

Пасивні дієприкметники минулого часу утворюють від основ інфінітива за допомогою суфікса -н (-ен, -єн): *зламати – зламаний, зробити – зроблений, заморозити – заморожений*. Дієприслівники з суфіксом -т утворюють здебільшого від односкладових дієслівних коренів – інфінітивних основ: *бити – битий, мити – митий, дутити – дутий*. Паралельні форми (на -тий, -ний) пасивних дієприкметників минулого часу утворюють від дієслів з суфіксом -и (-ну): *замикати (замкнути) – замкнений, замкнутий, -ува (-ну): натягувати (натягнути) – натягнений, натягнутий* і з основою інфінітива на -оло-, -оро-: *колоти – колотий, колений; молоти – молотий, мелений*.

Дієприслівник у професійному мовленні

Дієприслівники доконаного виду утворюють від основи інфінітива за допомогою суфікса -вши(-ши): *розглянути – розглянувши, виконати – виконавши, наповнитися – наповнившись, склеїти – склеївши*. Дієприслівники недоконаного виду утворюють від основи теперішнього часу за допомоги суфіксів -учи (-ючи) дієслів першої дієвідміни, -ачи (-ячи) дієслів другої дієвідміни: *розглядають – розглядаючи, виконують – виконуючи, наповнюються – наповнюючися, клеять – клеючи*. Дієприслівники утворюють дієприслівникові звороти, наприклад: *Відносну зміну об'єму можна обчислити, підставляючи складові деформацій*.

Питання для самоперевірки

1. Які форми дієслів найчастіше вживають у науковому стилі?
2. Яким чином можна коректно замінити активні дієприкметники теперішнього часу в наукових текстах?
3. Які форми дієприкметників можуть уживатися в текстах наукового стилю?
4. Як утворюють дієприслівники?

Завдання для самостійної роботи

1. Утворіть по 10 дієприкметників та дієприслівників від дієслів.
2. Перекладіть текст Вашого професійного спрямування з російської мови українською мовою, замінюючи, де потрібно, дієприкметники на інші граматичні засоби.

ТЕМА 15. ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ

1. У науковій літературі поширені безособові, неозначено-особові речення, які використовують для описування явищ, фактів, процесів (*Для вирішення поставленого завдання нам необхідно сформулювати поняття напруженого стану в точці твердого тіла та математично описати його. Уважають, що через нескінченну мализну елемента*

напруження в точках O і O' є однаковими та рівномірно розподіленими за кожною з граней). Номінативні речення часто вживають у назвах спецкурсів, книг (*"Технологія галузі"*), розділів (*"Пара обертань"*).

2. Неповні речення як такі, що належать до емоційно-експресивних засобів мовлення, у науковому стилі не використовують. Часто вживають розповідні речення, досить рідко – питальні, а окличні майже не застосовують, оскільки вони мають певне емоційне забарвлення (за винятком мови науково-популярних видань).

3. Переважають поширені речення з відокремленими зворотами, зокрема дієприкметниковими та дієприслівниковими (*Уведімо правило знаків, застосовуване як для нормальних, так і для дотичних напружень*).

4. Значно частіше використовують складнопідрядні, ніж складносурядні речення, оскільки в підрядних частинах речень відображаються причинові, часові, наслідкові, умовні й інші зв'язки. Крім того, окремі частини в складнопідрядному реченні тісно пов'язані між собою (*Якщо розміри елемента зменшувати, то він буде стягуватися в точку O . Ці розрахунки в теорії напруженого стану проводяться для того, щоб знайти максимальні значення напружень у будь-якій точці ДТТ*). Частини ж складносурядного речення утворюють своєрідний ланцюг, окремі ланки якого є незалежними одна від одної, тому їх легко перегрупувати.

5. Підкреслена логічність викладу виявляється у вживанні однорідних членів речення з узагальнювальним словом, які розкривають родові поняття за допомогою вужчих, видових понять (*Традиційним є поділ механіки на три частини: статику, кінематику та динаміку*).

6. Широко вживають у наукових текстах вставні слова та словосполучення, які увиразнюють логіку мислення, послідовність викладу (*по-перше, по-друге, відповідно, отже* та ін.). Наприклад: *Це дозволить, по-перше, обчислювати дійсні напруження на площадці заданої орієнтації, а по-друге, визначати найбільші напруження в точці та відповідне положення площадки*.

7. Для об'єднання частин тексту, зокрема тісно пов'язаних логічними зв'язками абзаців, використовують слова та словосполучення, які вказують на цей зв'язок: *тому, спочатку, потім, насамперед, насамкінець* тощо (*У багатьох випадках форма й розміри тіла, що рухається, не відіграють істотної ролі. Тому вводять поняття матеріальної точки, яка не має протяжності, але має масу*).

Питання для самоперевірки

1. Які синтаксичні особливості текстів наукового стилю Ви можете назвати?

ТЕМА 16. ПОНЯТТЯ «ПЕРЕКЛАД», ФОРМИ ТА ВИДИ ПЕРЕКЛАДУ. ОСНОВНІ СИСТЕМИ КОМП'ЮТЕРНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Переклад – результат відтворення письмового тексту чи усного вислову засобами іншої мови.

Види перекладу

1. *За формою* переклад поділяють на усний і письмовий. Усний переклад використовують для обміну інформацією під час особистого контакту фахівців за укладання контрактів, на виставках, міжнародних науково-технічних конференціях тощо. *Усний переклад* може бути послідовним або синхронним. Послідовний переклад – це усний переклад повідомлення з однієї мови іншою після його прослуховування. Синхронний переклад робить перекладач-професіонал одночасно з отриманням усного повідомлення.

2. *За способом* розрізняють буквальний і адекватний переклад. Буквальний переклад називають також дослівним, у такому перекладі можуть зберігатися порядок слів і граматичні конструкції, невластиві мові, якою перекладають, наприклад: рос. *Ваш проект самый интересный*. – укр. *Ваш проєкт самий цікавий* (слід – *Ваш проєкт є найцікавішим*). Адекватний переклад точно передає зміст оригіналу, його стиль і відповідає усім нормам літературної мови, наприклад: рос. *Клиент проживает по адресу...* – укр. *Клієнт мешкає за адресою ...*

3. За змістом виділяють такі основні різновиди перекладу:

- *суспільно-політичний переклад*, який передбачає усне чи письмове відтворення засобами іншої мови суспільно-політичних матеріалів;
- *художній переклад*, тобто переклад творів художньої літератури;
- *науково-технічний (технічний) переклад*, який використовують для обміну науково-технічною інформацією між людьми, які спілкуються різними мовами.

4. За повнотою відтворення переклад може бути повним, реферативним, анотаційним. *Повний переклад наукового тексту* здійснюють за такими етапами: читання всього тексту з метою усвідомлення змісту; поділ тексту на завершені за змістом частини, їх переклад; стилістичне редагування повного тексту. *Реферативний переклад* – 1) письмовий переклад заздалегідь відібраних частин оригіналу, що складають зв'язний текст; 2) виклад основних положень змісту оригіналу, що супроводжується висновками й оцінюванням. Реферативний переклад у 5 і більше разів коротший за оригінал. *Анотаційний переклад* – це стисла характеристика оригіналу, що є переліком основних питань, іноді він містить критичну оцінку.

Автоматизований (комп'ютерний, машинний) переклад – це переклад, у процесі якого завдання перекладу виконують за допомогою комп'ютерного програмного забезпечення. Програмне забезпечення

спочатку аналізує, а потім передає граматичну структуру тексту оригіналу за допомогою мови перекладу. Цей вид перекладу виконують, використовуючи сучасні технології, без втручання людини-перекладача. Сьогодні створено багато експериментальних і практичних систем автоматичного перекладу, наприклад, системи SYSTRAN, LOGOS, ALPS, METAL, GETA, EUROTRA тощо, до яких входить понад 15 версій для різних пар мов.

Під час перекладання комп'ютер працює на різних мовних рівнях: розпізнає графічні образи, робить морфологічний аналіз, перекладає слова та словосполучення, аналізує синтаксис тексту (словосполучення й речення), проводить семантичні (сміслові) перетворення, що забезпечує змістову відповідність уведеного й отриманого речення або тексту.

Питання для самоперевірки

1. Що таке переклад? Які види перекладу Ви знаєте?

Завдання для самостійної роботи

1. Напишіть анотаційний переклад статті Вашого професійного спрямування.

ТЕМА 17. ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Поняття «перекладний еквівалент». Види лексичних трансформацій

Переклад терміна – точне відтворення оригінального терміна засобами рідної мови за умов збереження єдності змісту та стилю. У процесі перекладання терміна визначають два етапи:

- 1) з'ясування значення терміна в контексті;
- 2) перекладання значення рідною мовою.

Під час перекладання загальнонаукових слів можливі такі ситуації:

1) наявність постійного перекладного еквівалента – одиниці тексту (слова, словосполучення, речення) перекладу, еквівалентної певній одиниці тексту оригіналу. **Перекладний еквівалент** – постійний лексичний відповідник, який точно збігається зі значенням слова;

2) наявність контекстуального перекладного еквівалента.

Перша ситуація характеризується тим, що пошук певного слова в мові перекладу не викликає труднощів, тобто еквівалент слова мови оригіналу можна знайти в словнику. Переклад будь-якого терміна починається з уважного вивчення словникової статті для знаходження еквівалента даному слову в мові перекладу.

Якщо навіть слово багатозначне, обрати потрібний варіант перекладу допоможе контекст, у якому воно є. Такі перекладні еквіваленти називають постійними. Терміни, які мають еквіваленти в рідній мові, відіграють

важливу роль при перекладанні. Вони слугують опорними пунктами в тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість з'ясувати характер тексту. Тому слід уміти знаходити перекладний еквівалент у рідній мові й розширювати знання термінів-еквівалентів.

Розгляньмо це на прикладі перекладу з російської мови українською: *Любой интеллект, как естественный, так и искусственный, вынужден взаимодействовать с реальным миром. – Будь-який інтелект, як природний, так і штучний, змушений взаємодіяти з реальним світом.* Це речення містить загальнонаукові одиниці, перекладання яких не викликало проблем, бо вони є постійними перекладними еквівалентами відповідним одиницям мови оригіналу.

Друга ситуація складніша, бо викликає певні труднощі під час перекладання в тих випадках, коли використовувати постійний перекладний еквівалент неможливо. Тоді доводиться вдаватися до різних лексичних трансформацій, щоб правильно передати значення певного слова мови оригіналу й при цьому не порушити граматичні та стилістичні норми мови перекладу.

Лексичними трансформаціями називають засоби, за допомогою яких у контексті передають значення слова мови оригіналу, знаходячи йому відповідне в мові перекладу, що не збігається зі словниковим еквівалентом. Іншими словами, лексичні трансформації – це заміни певних слів або словосполучень мови оригіналу з метою точного передання змісту та врахування норм мови перекладу. Такі еквіваленти називають *контекстуальними перекладними еквівалентами*. Наприклад, рос. *моющие средства* – укр. *засоби для миття*.

Виділяють такі *види трансформацій*:

Додавання. Смислові додавання в перекладі є неприпустимими, але бувають випадки, коли слід додавати слова в тексті перекладу, щоб не порушити зміст оригіналу та норми мови перекладу. Наприклад: рос. *В проблемноориентированные языки встраиваются мощные операторы, которые позволяют одной строчкой описать такие функции, для реализации которых на языках младших поколений требовались бы тысячи строк исходного кода.* – укр. *У проблемноорієнтовані мови вбудовуються потужні оператори, що дозволяють одним рядком описати такі функції, для реалізації яких мовами молодших поколінь потрібні були б тисячі рядків вихідного коду.*

Вилучення. У деяких випадках під час перекладання можна робити вилучення слів з метою уникнути порушення норм мови перекладу. Наприклад: рос. *Применение обобщений позволило создавать классы, интерфейсы и методы, работающие безопасным по отношению к типам способом с разнообразными видами данных.* – укр. *Застосування узагальнень дозволило створювати класи, інтерфейси й методи, які є*

безпечними відносно типів з різноманітними видами даних. рос. Одним из средств Java, которое **в наибольшей степени испытало на себе влияние обобщений, является** каркас коллекций Collections Framework. – укр. Одним із засобів Java, який **найбільше зазнав** впливу узагальнень, є каркас колекцій Collections Framework.

Заміна. Під час перекладання можна замінювати окремі слова або словосполучення мови оригіналу на перекладні еквіваленти. Наприклад: рос. Инструментами обеспечения качества продукции, работ и услуг **являются** стандартизация, метрология и сертификация. – укр. Інструментами забезпечення якості продукції, робіт і послуг є стандартизація, метрологія та сертифікація.

рос. Слабый сигнал с антенны мощностью в миллиардные частицы ватта нужно усилить **до такой степени**, чтобы получить звук или изображение на экране. – укр. Слабкий сигнал з антени потужністю в мільярдні частки ватта необхідно посилити **такою мірою**, щоб отримати звук або зображення на екрані.

Контекстуальна заміна. Для адекватного перекладу залучають контекстуальні перекладні еквіваленти. Можна виділити такі види контекстуальних заміні:

- **конкретизація**, коли слово мови оригіналу з більш широким значенням замінюється на слово мови перекладу з більш вузьким значенням. Наприклад: Обобщения **повлекли за собой** изменения во многих классах и методах базового прикладного программного интерфейса API. – Узагальнення **спричинили** зміни в багатьох класах і методах базового прикладного програмного інтерфейсу;

- **генералізація**, коли слово мови оригіналу з більш вузьким значенням замінюється на слово мови перекладу з більш широким значенням. Наприклад: Клавиатуры с ультрафиолетовым облучением **уберегут** пользователя от инфекций. – Клавіатури з ультрафіолетовим опроміненням **убезпечать** користувача від інфекцій;

- **антонімічний переклад**, коли стверджувальна конструкція замінюється на заперечну або навпаки. Наприклад: Для осуществления любого вида жизнедеятельности человека **нельзя не предусмотреть**, какой будет погода через сутки. – Для здійснення будь-якого виду життєдіяльності людини **необхідно** передбачити, якою буде погода за добу.

Отже, використання лексичних трансформацій спрямоване на те, щоб найточніше передати зміст оригінального тексту й уникнути помилок у тексті перекладу.

Як уникнути граматичних помилок під час перекладання наукового тексту українською мовою

Перекладаючи будь-який текст, слід пам'ятати, що переклад – це відтворення тексту оригіналу засобами іншої мови. Під час перекладання

наукового тексту приділяємо увагу типовим прийменниково-іменниковим конструкціям на зразок: *заходи щодо відвертання помпажу компресора замість заходи по відвертання помпажу компресора; ...ділиться за товщиною замість ...ділиться по товщині; поздовжня вісь знаходиться вище за горизонтальну площину замість безприйменникової конструкції поздовжня вісь знаходиться вище горизонтальної площини; при перетворенні активного стану на пасивний замість при перетворенні активного стану в пасивний; відносно об'єктів замість по відношенню до об'єктів* тощо.

Незнання граматичних правил української мови може спричинити порушення граматичних норм, а саме запозичення, калькування конструкцій російської мови. Так, помилково вживають активні дієприкметники теперішнього часу, які маємо замінювати на інші граматичні засоби українського наукового мовлення, зокрема на прикметники, наприклад: **рухома (плавальна) точка подвійної точності; прилегли (суміжні) поверхні; антишунтувальний (антиузбочувальний) екран резистора** замість *плаваюча точка подвійної точності; прилягаючі поверхні; антишунтирующий екран тензорезистора* тощо.

Не забуваймо про те, що в окремих випадках замінюємо російський активний дієприкметник теперішнього часу на український описовий зворот, що становить підрядну частину складнопідрядного речення. Так, уникаймо неприродних для нашої мови утворень типу *кодуєчі й декодуєчі пристрої; циркулюєчі повідомлення* тощо. Їх доцільно перебудувати на *пристрої, які кодують і декодують (кодувальні й декодувальні пристрої); повідомлення, що циркулюють (циркулювальні повідомлення)*. Однак не зловживаймо заміною на описові звороти, оскільки нагромадження підрядних речень може переобтяжити речення.

Не менш важливим видається пам'ятати про правильний вибір закінчення згідно з українським правописом для іменників чоловічого роду однини другої відміни в родовому відмінку, наприклад: *символ – символу, об'єкт – об'єкта, вал – вала (карданного), товар – товару* замість ненормативних варіантів *символа, об'єкту, валу (карданного), товара*.

Для заохочення читачів та слухачів до спільних дій помилково надають перевагу дієсловам у формі майбутнього часу, забуваючи про те, що в даному разі рекомендовано вживати форму першої особи множини наказового способу дієслова. Так, речення *Рівняння руху ЛА запишемо в проекціях на осі зв'язаної системи координат* слід переписати таким чином: *Рівняння руху ЛА запишімо в проекціях на осі зв'язаної системи координат*. Інше речення *Зробимо операцію векторного перемноження векторів* слід відредагувати так: *Виконаймо операцію векторного перемноження векторів*.

Незнання граматичних законів мови зумовлює вживання утворень на зразок *згідно ліцензії, самі різні чинники, два обмежувальних знака*. Однак ми знаємо, що прийменник *згідно з* є складеним, тому не можна робити його «усічення», отже, *згідно з ліцензією*. Щодо займенника *самий*, то він функціонує в нашій мові, однак у даному разі маємо використати форму найвищого ступеня порівняння прикметника: *найрізноманітніші чинники*. За правилом, у поєднанні з числівниками *два, три, чотири* іменники чоловічого роду мають форму називного відмінка множини: *два обмежувальних (обмежувальні) знаки*.

Українська мова прагне до економії своїх засобів, тому неправомірним є дослівний переклад з російської мови типу *в якості причини можна назвати..., ...в якості регульованого параметра, ...задовольняє вимогам технічного завдання*. Маємо мовні конструкції як *причину можна назвати..., ...як регульований параметр, ...задовольняє вимоги технічного завдання*. Недоцільною є заміна присвійного займенника *їхній* (*їхня, їхнє, їхні*) на особовий *їх*, наприклад: *недоліком ітеративних кодів є їх порівняно висока надмірність*. виправленим варіантом буде *недоліком ітеративних кодів є їхня порівняно висока надмірність*. Неприпустимим є вживання іменників на позначення результату дії на зразок *повертаємість* замість *поворотність*. Такі іменники утворюють в українській мові від дієслів недоконаного виду, наприклад: *повертати – поворотність, поворот, пошкоджувати – пошкодження, креслити – кресленик*.

Звертає на себе увагу намагання пом'якшити приголосний основи в прикметниках *крутній, визначений, певний момент* на противагу нормативному твердому приголосному в цій позиції: *крутний, визначений, певний момент*.

Дотримання граматичних норм передбачає узгодження присудка з підметом у реченні. Тому порушення норм справляє враження низького рівня грамотності автора наукового тексту, як-от: *Матричні обчислення стають набагато наочніше. Циклічна перестановка є результатом простого множення*. Слід відредагувати ці речення, ураховуючи форму орудного відмінка іменної частини присудка: *Матричні обчислення стають набагато наочнішими. Циклічна перестановка є результатом простого множення*.

Отже, перекладаючи науковий текст українською мовою (замість *на українську мову*), пам'ятаймо про граматичні закони нашої мови.

Поняття «безеквівалентна лексика». Способи перекладання безеквівалентної лексики

Безеквівалентна лексика – це слова або словосполучення, які позначають предмети, явища, процеси, але на даному етапі розвитку мови

не мають еквівалентів перекладу. У сучасній мовознавчій науці термін “безеквівалентна лексика” (далі – БЛ) порівняно новий, і в його витлумаченні немає одностайності.

БЛ відображає національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, називає такі поняття та явища у сфері певної культури, які не властиві іншим. БЛ наявна в кожній мові. Критеріями виокремлення такої лексики можуть бути: 1) семантичний (за яким ураховується значення слів); 2) граматичний (показовий насамперед щодо одиниць, які мають певні формальні показники); 3) функціонально-стилістичний (БЛ може виконувати в тексті функції створення національного колориту, інтимізації тощо, у композиції поетичного тексту БЛ стає своєрідною смисловою домінантою, впливає на зміст усього твору).

Коли в мові відсутній еквівалент іншомовного терміна, переклад можна здійснити такими засобами:

1) запозичити іншомовний термін з дотриманням певних правил його транскрибування й коротким тлумаченням у дужках, наприклад: англ. *scrubber* – укр. *скруббер (апарат газоочищення)*;

2) послівно перекласти (калькувати), наприклад: англ. *water supply* – укр. *водопостачання*;

3) перекласти іншомовний термін за допомогою описового способу, наприклад, англ. *batch processing* – укр. *пакетний режим оброблення даних*.

Перекладаючи науково-технічний текст, треба мати досить чітке уявлення про українську та іншомовну термінологію даної галузі в цілому.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «перекладний еквівалент».
2. Чим відрізняються постійний і контекстуальний перекладний еквівалент?
3. Які види лексичних трансформацій Вам відомі?
4. Назвіть способи перекладання безеквівалентної лексики.

Завдання для самостійної роботи

1. Перекладіть українською мовою текст Вашого професійного спрямування.

ТЕМА 18. ПОНЯТТЯ «ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ», ЇХНІ ТИПИ

Певні труднощі під час перекладання можуть викликати слова обох мов, схожі за вимовою та написанням, але схожі/несхожі за значенням, які називають лексичними паралелями. Лексичні паралелі можна знайти як на рівні загальновживаних слів, так і на рівні науково-технічної термінології. У цьому разі їх будуть називати термінологічними паралелями. Виникають термінологічні паралелі у зв'язку з тим, що під час створення нових термінологій досить часто запозичують терміни іншомовного походження.

Потрапляючи під вплив національної культури, останні проходять свій шлях у мові-реципієнті, унаслідок чого можуть або зовсім не змінити свого значення, або набути нових значень, або згодом втратити початкове значення.

Термінологічні паралелі сягають приблизно 50% усіх слів науково-технічного тексту. Термінологічними паралелями можуть бути як вузькогалузеві терміни, так і загальнонаукові слова. Можна визначити три типи термінологічних паралелей. Розгляньмо ці типи на прикладах порівняння загальнонаукових термінів української та російської мов.

1. Повні термінологічні паралелі – формально схожі термінологічні одиниці різних мов з однаковими значеннями. Наприклад, *природа, реформа*.

2. Неповними термінологічними паралелями є ті термінологічні одиниці різних мов, у семантичній структурі яких частково збігаються значення. Наприклад, *склад, пара*.

3. Хибні термінологічні паралелі – схожі за зовнішньою формою, але всіма своїми значеннями розбіжні термінологічні одиниці двох порівнюваних мов. Наприклад, *шар, луна*.

Неповні та хибні термінологічні паралелі стають небезпечними під час перекладання, бо можуть викликати помилки (хибні аналоги). Щоб запобігти цьому, слід уточнити значення терміна в словнику. Оволодіння типологією термінологічних паралелей сприяє подоланню помилок під час застосування певних вузькогалузевих і загальнонаукових термінів у науково-технічному перекладі.

Питання для самоперевірки

1. Що розуміють під термінологічними паралелями?
2. Назвіть типи термінологічних паралелей. Наведіть приклади.

ТЕМА 19. АВТОМАТИЗОВАНІ СИСТЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Потреба в програмах автоматизованого перекладу текстів виникла давно, а на початку розвитку обчислювальної техніки з'явилися ідеї реалізації цих програм. Нині існує три великих групи програм автоматизованого перекладу текстів:

- онлайн-перекладачі;
- програми-перекладачі;
- електронні словники (для окремих слів і словосполучень).

Розгляньмо кожен групу детальніше.

Електронні словники є базою даних слів, їхніх часто вживаних похідних. На вмісті одного або декількох електронних словників будують інші програми для перекладу. Електронні словники не тільки містять

транскрипцію, але й можуть вимовляти слова. Тут теж існує два підходи. У Мультилекс вбудовано синтезатор звуку, і промовляють всі слова. Однак повністю довіряти такому підходу, не контролюючи його транскрипцію, небезпечно. Синтезатор може неправильно поставити наголос або взагалі спотворити вимову слова. В Abbyy Lingvo основну лексику озвучує диктор з оксфордською вимовою.

Програми-перекладачі містять велику кількість електронних словників, що видають як результат перекладу зв'язний текст. Зараз популярними програмами автоматизованого перекладу є такі: Abbyy Lingvo, Client for Google Translate, QTranslate, Dicter, Google Translate Desktop, Lingoos.

У таких програмах реалізовано алгоритми, щоб узгодити між собою слова отриманого тексту відповідно до правил мови, якою здійснюється переклад. При користуванні програмами автоматизованого перекладу можна обирати спеціалізований напрям перекладу для більш точного та якісного перекладу. Але навіть у найкращих програмах може бути багато помилок в узгодженні слів, перекладі багатоскладових слів.

Онлайн-перекладачі використовують для перекладу в мережі Інтернет. Вони можуть перекладати тексти різного обсягу: від кількох слів до великих текстів. Але якість подібних перекладачів не передбачає стовідсоткового результату. Зазвичай такі перекладачі використовують для того, щоб можна було зрозуміти загальний зміст тексту, написаного іноземною мовою.

Найбільш популярними онлайн-сервісами для перекладу є такі: PROMT, SYSTRANet, Google Translate, SDL FreeTranslation, Babel Fish, WorldLingo, InterTran, ImTranslator, Translate Oline.ua, Windows Live Translator.

Головним недоліком програм автоматизованого перекладу текстів є проблема підтримання актуальності інформації. Оскільки все будується на базах даних електронних словників, а мова людей постійно розвивається та оновлюється, то достатньо важкою роботою є оновлення баз даних слів.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть групи програм автоматизованого перекладу текстів.

СЛОВНИК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ УСТАЛЕНИХ ВИРАЗІВ

Ввиду того, что – через те, що; з огляду на те, що; зважаючи на те, що;
войти в сделку – укласти угоду;
выписка из протокола – витяг із протоколу;
за недостатком времени – через брак часу;
заслуживать внимания – заслуговувати на увагу, бути вартим уваги;
из-за некоторых обстоятельств – через деякі обставини;

играть большую роль – багато важити (мати чималу вагу, відігравати велику роль);

косвенные доказательства – побічні докази;

крупные недостатки – значні вади, великі вади (хиби);

на должном уровне – на належному рівні;

находиться в тяжелом положении – бути в безпорадному становищі;

не понять друг друга – не зрозуміти один одного;

нуждаться в помощи – потребувати допомоги;

одобрить предложение – схвалити пропозицію;

оказывать помощь – надавати допомогу;

оказывать сопротивление – чинити опір;

оставить под вопросом – залишити нерозв'язаним;

отменить распоряжение – скасувати розпорядження;

повестка дня – порядок денний;

подходить во всех отношениях – підходити в усьому;

по крайней мере – принаймні (щонайменше);

принимать участие – брати участь;

приняться (браться) за работу – узятися (братися) до роботи (праці);

работать вхолостую – працювати даремно.

ужесточить требования – посилити вимоги;

упразднить распоряжение – скасувати розпорядження.

Українські відповідники російських конструкцій з прийменником по

По – за: по поручению – за дорученням, по свидетельству – за свідченням;

по – з: по случаю – з нагоди, по многим причинам – з багатьох причин;

по – на: по адресу – на адресу,

по – у (в): по всем направлениям – в усіх напрямках, по выходным дням – у вихідні дні;

по – для: комиссия по составлению резолюций – комісія для складання резолюцій, курсы по изучению языков – курси для вивчення мов;

по – через: по ошибке – через помилку, по невниманию – через неухважність;

по – після: по возвращении – після повернення, по окончании срока – після закінчення строку (терміну);

по – по: дежурный по вокзалу – черговий по вокзалу, приказ по части – наказ по частині;

по – без прийменника: сообщать по почте – повідомити поштою, старший по возрасту – старший віком.

по – щодо: совещание по вопросу поставки сырья – нарада щодо проблеми постачання сировини

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ. – англійське слово

гр. – грецьке слово

і т. ін. – і таке інше

мед. – медицина

н. е. – нашої ери

нім. – німецьке слово

ст. – століття

стат. – стаття

стор. – сторінка

лат. – латинське слово

перен. – переносне значення слова

пор. – порівняйте

рр. – роки

рос. – російське слово (словосполучення, речення)

та ін. – та інше

техн. – техніка

укр. – українське слово (словосполучення, речення)

фіз. – фізика

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. / Л. Є. Гапонова, В. М. Голенко, Н. В. Леонова та ін. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2012. – 118 с.
2. Писарська, Н. В. Українська мова за професійним спрямуванням. Письмове ділове мовлення : навч. посіб. / Н. В. Писарська. – Харів : ФОП Панов А. М., 2016. – 113 с.
3. Погиба, Л. Г. Українська мова фахового спрямування : підручник / Л. Г. Погиба, Т. О. Грибіниченко, Л. М. Голіченко. – Київ : Кондор, 2011. – 350 с.
4. Середницька, А. Я. Українська мова за професійним спрямуванням : навч. посіб. / А. Я. Середницька, З. Й. Куньч; за ред. Г. Л. Вознюка. – 3-тє вид., виправл. і доп. – Київ : Знання, 2012. – 215 с.
5. Українська мова за професійним спрямуванням : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. О. Караман, О. А. Копусь, В. І. Тихоша та ін.; за ред. С. О. Карамана, О. А. Копусь. – Київ : Літера ЛТД, 2013. – 544 с.

Інформаційні ресурси

1. Андрєєва, Т. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. / Т. Андрєєва, О. Іванова. – Київ, 2012. – 253 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2IR1oYO>
2. Васенко, Л. А. Фахова українська мова : навч. посіб. / Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2IZfgAj>
3. Гриценко, Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 624 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2kTBqnK>
4. Гуць, М. В. Українська мова у професійному спілкуванні : навч. посіб. / М. В. Гуць, І. Г. Олійник, І. П. Ющук. – К. : Міжнародна агенція “BeeZone”, 2004. – 336 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2IUsf5O>
5. Жайворонок, В. В. Українська мова в професійній діяльності: навч. посіб. / В. В. Жайворонок, В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. – Київ : Вища школа, 2006. – 431 с. Режим доступу: <http://bit.ly/2meFkb4>
6. Мозговий, В. І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс : навч. посіб / В. І. Мозговий. – Видання 3-є, перероблене та доповнене. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2meVKO5>
7. Погиба, Л. Г. Українська мова фахового спрямування : підручник / Л. Г. Погиба, Т. О. Грибіниченко, Л. М. Голіченко. – Київ : Кондор, 2012. – 350 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2IMogbk>
8. Практикум з української мови за професійним спрямуванням : навч. посіб. / Л. Г. Погиба, Т. О. Грибіниченко, Л. М. Голіченко,

Н. В. Кавера. – Видання друге. – Київ : Кондор, 2014. – 296 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2kTASyl>

9. Токарська, А. С. Культура фахового мовлення правника : навч. посіб. / А. С. Токарська, І. М. Кочан. – Львів : Світ, 2003. – 312 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2l6LFR7>

10. Шевчук, С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 2-ге вид., виправ. і доповнен. – Київ : Алерта, 2011. – 696 с. – Режим доступу: <http://bit.ly/2lyMJ3q>

Словники

1. Калашник, В. С. Українсько-російські синтаксичні паралелі: Труднощі перекладу / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – Харків: Прапор, 2003. – 112 с.

2. Коломієць, М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський / за ред. В. О. Винника. – Київ: Рад. шк., 1988. – 200 с.

3. Новий тлумачний словник української мови / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – Київ: Аконті, 2006. – Т. 1 – 3.

4. Олійник, І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Харків: Прапор, 1997. – 462 с.

5. Полюга, Л. М. Морфемний словник / Л. М. Полюга. – Київ: Рад. шк., 1983. – 464 с.

6. Полюга, Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга. – Київ: Довіра, 2001. – 477 с.

7. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – Київ: Наук. думка, 2000. – 680 с.

8. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ: Рад. шк., 1989. – 336 с.

ЗМІСТ

ТЕМА 1. Мова як суспільне явище. Основні функції мови. Українська національна та літературна мова. Мовна норма	3
ТЕМА 2. Стильова диференціація української мови. Загальні позамовні та власне мовні ознаки наукового стилю	7
ТЕМА 3. Види опрацювання науково-технічної інформації	10
ТЕМА 4. Мова й мовлення. Поняття «усне професійне мовлення», основні вимоги до усного професійного мовлення	14
ТЕМА 5. Види та жанри усного професійного спілкування	16
ТЕМА 6. Терміни та «терміноїди». Номен	18
ТЕМА 7. Шляхи збагачення української термінології. Інтернаціоналізм	20
ТЕМА 8. Особливості правопису запозичених термінів	23
ТЕМА 9. Особливості творення нових термінів. Термінологізація, детермінологізація, транстермінологізація	26
ТЕМА 10. Синонімія, антонімія, омонімія, полісемія та паронімія в системі професійного мовлення. Гіперогіпонімія	28
ТЕМА 11. Особливості використання іменників у професійному мовленні	30
ТЕМА 12. Особливості використання прикметників та займенників у професійному мовленні	34
ТЕМА 13. Особливості використання числівників у професійному мовленні. Запис числової інформації	36
ТЕМА 14. Особливості використання дієслівних конструкцій у професійному мовленні	38
ТЕМА 15. Особливості синтаксичної організації фахових текстів	40
ТЕМА 16. Поняття «переклад», форми та види перекладу. Основні системи комп'ютерного перекладання	42
ТЕМА 17. Лексичні та граматичні труднощі перекладу фахових текстів українською мовою	43
ТЕМА 18. Поняття «термінологічні паралелі», їхні типи	48
ТЕМА 19. Автоматизовані системи перекладу	49
Словник російсько-українських усталених виразів.....	50
Список умовних скорочень.....	52
Список бібліографічних джерел	53

Навчальне видання

Заверющенко Ольга Леонідівна

УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Редактор Т. Г. Кардаш

Зв. план, 2019

Підписано до друку 27.06.2019

Формат 60x84 1/16. Папір офс. № 2. Офс. друк

Ум. друк. арк. 3,1. Обл.-вид. арк. 3,50. Наклад 50 прим.

Замовлення 226. Ціна вільна

Видавець і виготовлювач

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

[http: // www. khai. edu](http://www.khai.edu)

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001